

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2016. június
XXIII. évfolyam 2. szám

Árpád út... Születése óta a település meghatározó tengelye, lüktető életének ütőere. Kockaköves útján hajdanán nyikorgó kerekű, áruval megrakott lovaskocsik döcögtek. A várossá fejlődés az A jelű villamost hozta, amelyet később a legendás 10-es villamos váltott fel: hajnaltól munkások százait szállítva a Víztoronytól a Váci úti gyárak felé. Az István út metszete csomópontján az egyre növekvő forgalmat zebra és villanyrendőr segítette, ütemesen terelgetve a villamosról leszállókat egymáshoz simuló, változatos kis üzletei elé. A hangulatos boltokban minden olyan áru és szolgáltatás fellelhető volt, ami a messzi Pesten is. Volt,

akit a sarki cukrászat üvegkirakatának süteményei csábítottak, betérve a helyi specialitás, az Újpest kocka nassolására. Volt, akit praktikusabb célok vezéreltek: csavart vett kerékpárjához Simon bácsi vaskereskedésében, kitöltött egy szelvényt a lottózóban, esetleg ivott egy fröccsöt Oth Ottó Totóra keresztelt szomszédos éttermében. Majd az úton átkelve rápillantott az Apollóház mozijának plakátjára, hogy – még az esti kalandfilm előtt – időben beugorjon egy hajvágásra a Tóth fodrászhoz. Alkonytájt, záráskor az üzletek napvédőit visszatekerték, így esténként a régi, belógó lámpákat felváltó ostornyél-oszlopok fénycsóvái borították be a minden átépítést túlélő, örökéletű főutat. □ *Kőrös Márta*

A női divatról...

válogatás az újpesti Hölgyek Lapja írásaiból

„Az új női divat, úgy látszik, nem igen tudja megnyerni a tudósok tetszését. A higiénikusok [...] csak az újfajta fűző előtt emelnek kalapot. Amit most elmondottunk, az Eclair című francia lap körkérdésből derül ki, amelyet a párisi orvosi fakultás kitűnőségeihez intézett és amelyben véleményüket kérte a mostani női divatra vonatkozóan. [...] Divatot dicsérni [...] épp oly bajos, mint divatot bírálni. A divat néhány nap alatt támad valami bizarr ötletből és néhány hét alatt el is tűnik; abban a pillanatban, amikor elmélkedni kezdünk a divatról, jóformán el is tűnt már. Egyébként pedig úgy látom, hogy a modern divat, néhány tulzását nem tekintve, okosabb akárhány elődjénél [...]. Mai nap ugyanis mindenben a legnagyobb sivárság uralkodik, hadd maradjon meg legalább a divat olyannak, amely szemünket némi kis fantáziával gyönyörködteti. Minden nő olyan ruhát viseljen, amely testalkatának, korának és külsejének megfelel. Az önismeret, mely minden bölcsesség alapja, egyuttal alapköve az igazi eleganciának is; ezt azonban kevés nő akarja belátni.” (1914. május)

„A nyár divatja a fehér, még pedig az egész vonalon akár tafotában, gázban vagy organdiban, rózsaszín, sötétkék vagy zöld övvel, mindig elütő más árnyalatu rózsadíszszel [...]. A hosszú tunika, illetőleg hosszukás duplaalj a legújabb divat, szintugy a kétfodros szoknya, melyek azonban nemcsak egyenletesen borulnak egymásra, hanem a kettő közül az egyik ott látható, ahol a másik megszűnik [...]. A napernyő, csak úgy mint a legyező, olyan tárgy, amit nem könnyű kiválasztani és kezelni most, a rövid szoknya korában, amikor a szoknya fölemelése nem foglalja el a hölgyek egyik kezét. Most ugyanis az ernyőt nem lehet akár-hogy tartani; a könnyedség és grácia elengedhetetlen kellékké lett. Reggel egyszerű ruhához egyszerű napernyőt viselnek, amelynek nyele a lovagló ostorhoz hasonlatos; fogóján egyszerű bőrhurok van, amelynek segítségével

az ernyőt ráfüggesztjük karunkra. Onnan csüng le, szabadon hagyván kezünket. A délutáni elegáns ernyőt már másként viselik. Nyele olyan hosszú, amilyen a XVIII. században volt divatos; úgy járkal vele a modern párisi nő, mintha rokokó-hölgy volna.” (1914. július)

„Szép asszonyok, akik, miután még szebbek akartak lenni, külföldre mentek, titkosan csempészett címek után a szépülés titkait kifürkészni s mindannyian e kicsit gonoszul hangzó tanáccsal jöttek haza: – Egyenek minél több zöldséget, salátát, labodát, sóskát, rhebarbara-levelet. Akik hittek benne, megpróbálták, étlapra tették a friss salátát és zöld főzeléket, s csakhamar tapasztalták, hogy jó uton haladnak a szép, üde arcszín s a hibátlanul tiszta arcbőr felé. Csak nem szabad abba hagyni s lassacskán oda kell jutni, hogy a legjobb rostélyost is szívesen odaadják egy tál salátáért. Akkor csakugyan célhoz érnek és szebbek lesznek a szépeknél.” (1914. augusztus)

„Egy állítólag »nagyon híres és neves párisi doktor«, névszerint: Sabouraud, újabban hevesen agitál a párisi és egyben a világ valamennyi hölgye előtt az arcfestés higiénikus volta mellett. Azt állítja, minden asszony okosan teszi, ha már legzsengőbb korában megszerzi a pirosítós skatulyáit és arcának istenadta ékességét: üde rózsáit gondosan bemázolja, konzerválja a festék segítségével. Hogy a legkésőbb öreg korig megőrizze – a vastag pirosítóréteg segítségével – frissességét, viruló ifjúságát boldog tulajdonosa számára. [...] Tehát csak bátran fessék magukat a hölgyek és áldozzák fel a legszebbet, amit a szerelmes férfinak adományozhatnak: szemérmes pirulásukat. Mert a festett lárva alatt ugyan ki venné észre az igaz érzelem hullámvásását a szeretett arcon? Ha ugyan lehet szeretni olyan arcot, amely – ha ugyanabban a drogériában szerzik meg a festőanyagot, – semmiben sem különbözik a szomszédom szintén festett arcú asszonyától...” (1914. szeptember)

(Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
HIRMANN LÁSZLÓ

A szerkesztőbizottság
tisztelt elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
DR. HOLLÓSI ANTAL
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYI JÁNOS
DR. KRISKA GYÖRGY
KRIZSÁN SÁNDOR
LŐRINCZ RÓBERT
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
BARTA FLÓRA fordító
BUDA ÁTTILA könyvtáros
FORGÁCS ANDRÁS okl. gépészmérnök
HIRMANN LÁSZLÓ tanár,
gimnázium-igazgató
IVÁNYI JÁNOS okl. építőmérnök
KADLECOVITS GÉZA helytörténet-
kutató
KARINTHY FRIGYES író, költő
KÖRÖSNÉ DR. MIKIS MÁRTA
ny. tudományos munkatárs (OKI)
KRIZSÁN SÁNDOR gyűjteménykezelő
LŐRINCZ RÓBERT könyvtáros
ROJKÓ ANNAMÁRIA újságíró, szer-
kesztő
DR. SZERÉNYI MÁRIA ny. tanár
SZÖLLŐSY MARIANNE helytörténeti-
gyűjtemény-vezető

Kiadja:
Újpest Önkormányzata
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
SPÁCIUM BT.
Felelős vezető: KOÓS GÁBOR

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2016. június
XXIII. évfolyam 2. szám

Árpád út (részlet) (Fotó: Komjáthy Zoltán)

- 1 KÖRÖS MÁRTA *Árpád út*

- Múltidéző
- 2 A női divatról... válogatás az újpesti Hölgyek Lapja írásaiból
Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE

- Tanulmány
- 4 DR. SZERÉNYI MÁRIA *Károlyi István alakja Jókainál*
- 7 LŐRINCZ RÓBERT *Telepy Károly az újpesti Duna-part
festője*

- Közlemények
- 10 BUDA ÁTTILA *Az Újpest névről*
- 12 KRIZSÁN SÁNDOR *Újpesti úttörténet: A Vasút utcától
a Görgey Artúr utcáig, 4 rész*
- 14 ROJKÓ ANNAMÁRIA *Prém Margit, az adományozó,
2. rész: „Isten gazdag áldását kérve munkájára”*
- 17 KADLECOVITS GÉZA *Üzen a múlt, sörégyártás Újpesten*
- 18 IVÁNYI JÁNOS *Volt egyszer egy kőszínház Újpesten*
- 20 FORGÁCS ANDRÁS *A Standard gyár és mérnöke, 3. rész*
- 24 BARTA FLÓRA *Karinthy Frigyes*
- 24 KARINTHY FRIGYES *Barátom a vállalkozó*

- Híres újpestiek
- 26 HIRMAN LÁSZLÓ *Ódry Lehel*

- Interjú
- 29 SZÖLLŐSY MARIANNE *Több mint félévszázada hajszobrász*

- 32 Helytörténeti hírek

DR. SZERÉNYI MÁRIA

Károlyi István alakja Jókainál

Jókai Mór, a „nagy mesemondó” irodalmunk egyik legismertebb alakja. Igen nagy az olvasótábora, és mindenki legalább hallott egy-egy regényéről, hiszen A kőszívű ember fiai, Az arany ember, az És mégis mozog a föld hosszú ideig kötelező olvasmány volt az általános- és a középiskolákban; több művét megfilmesítették vagy színpadra vitték.

Jókai irodalmi munkássága mellett a politikai és kulturális közéletben is jelentős szerepet játszott. Az 1848. március 15-i forradalom egyik vezéralakja, 1861-től 1896-ig országgyűlési képviselő; a Kisfaludy Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Személyesen ismeri Károlyi István grófot, sőt politikai tevékenységük néhány szálon össze is kapcsolódik.

1861. szeptember végén a Pest megyei közgyűlés tisztkarának nevében Jókai búcsú-

zott el a méltóságos főispáni helytartó úrtól: „[...] fogadja méltóságod a megyebizottmány nevében hálás köszönetünket, azon hazafias buzgóságért, mellyel a nemes harcban mindig előljárt; maradjon továbbra is megyénknek most már a közbecsülés által felhívott vezére.”¹

Október 26-án Károlyi István meghívta főtí kastélyába a tisztikar tagjait, köztük Jókai Mórt is, aki üdvözlő beszédében kiemelte a gróf hazafiasságát.

Ilyen közeli ismeretség mellett teljesen természetes, hogy Jókai írásaiban többször felbukkan Károlyi István alakja. Jókairól tudjuk, hogy művei alapanyagául kimeríthetetlen fantáziája mellett felhasználta azt a világot is, amelyben élt. Kortársak egész sorát vonultatja fel műveiben, általában nem olyan módon, hogy egy-egy embert beemel valamelyik regénybe, hanem több valóságos ember különböző jellemvonásaiból alkot meg egy figurát, vagy valakinek egy jellemző tulajdonságát, illetve említésre méltó tettet ajándékozva valamelyik regényhősének.

A figyelemre méltó tulajdonságoknak, említésre méltó eseteknek volt egy óriási gyűjteménye: Jókai noteszei. Mindig hordott magával egyet-kettőt, és azonnal beleírt mindent, amit fontosnak, érdekesnek, különlegesnek tartott, amiről úgy gondolta, hogy valahol, valamikor fel tudja használni. Saját maga említi, hogy igen sok feljegyzés valószínűleg soha nem kerül bele egyetlen művébe sem.

A noteszekben lévő jegyzetek nem mind irodalmi vonatkozásúak. A különféle bevételek és kiadások mellett szerepelnek folyóirat előfizetési és jótékonyági adakozások névsorai. Ezek között négy alkalommal szerepel Károlyi gróf.

Ugyanakkor nevét megtaláljuk olyan érdekes szavak kíséretében is, amelyekből arra lehet következtetni, hogy az írónak esetleg valamiféle irodalmi tervei is lehettek vele. A Széchényi Könyvtár számozása szerinti XX.

Károlyi István gróf

1 Buda Attila: Gróf Károlyi István élete. Újpest, 1997. 210. old.

noteszben: „Károlyi kapusa és szakácsa”². A XI. noteszben: „Egyenlőség, Károlyi, falusi bírósága”³.

Ezeket a jegyzeteit tudomásom szerint nem használta fel, de van olyan feljegyzés is Károlyi Istvánról, amelyet végül irodalmi formába öntött a *Jocus és Momus* (1883) című művében. Ez egy anekdotagyűjtemény, amelyben egy külön fejezetet szentel Károlyi Istvánnak. A címe: Adomák az öreg gróf Károlyi Istvánról. Ebben három kis történetet ír le. Az elsőben egy papról van szó, akit Károlyi arra buzdít, hogy gyakrabban forgassa imakönyvét. A pap biztosítja a gróft, hogy naponta imádkozik belőle. Károlyi megtréfálja őt: elrejt egy dátummal megjelölt bankjegyet az imakönyvbe, és egy év múlva felnyitatta tulajdonosával a megnevezett oldalon. Ekkor kiderül, hogy olyan gyakran mégsem használhatta, hiszen a százast egy év alatt nem találta meg.

A második anekdotában két katonatiszt szerepel, akik egymás háta mögött állandóan áskálódnak a másik ellen. Végül Károlyi megunja a dolgot, és külön-külön felszólítja a tiszteket, hogy írják le mindazt, amit elmondtak, mert intézkedni szeretne az ügyben.

Mikor aztán a két mocskoló írás a kezében van, leülteti a tiszteket, mindegyiküknek kezébe adja a saját írását, és felszólítja őket, hogy olvassák fel társuk előtt, amit írtak. Ez a kínos esemény mindkettőjük kedvét elvette egy jó időre az árulkodástól és a rágalmazástól.

A harmadik anekdota alaptörténete nagyon érdekelhette Jókait, mert két noteszában, a XI. és VI. noteszben is feljegyzi: Károlyi István és a falopó asszony.⁴ Végül a következő történetet írja belőle: Egy szegény főtű parasztszonty falopással vádolja Károlyi gróf erdésze. „És csakugyan olyan nagy fatolvaj ez az asszony? No, ezen gyökeresen kell segíteni. Azonnal küldjön neki, erdész úr, egy öl felvágott cserfát a házához. Tudom, hogy nem jár többet az erdőbe fát lopni.”⁵

Az anekdoták jól mutatják, hogy milyenek látták Károlyi Istvánt környezete, és

mindenekelőtt az író. Mindhárom történetből egy kedélyes, jószívű, ugyanakkor szigorúan igazságos ember képe rajzolódik ki.

Ugyanezt a képet erősítik a regényekben történő említések is.

A Kárpáthy Zoltán (1854) címűben az 1838-as pesti árvíz hősei között szerepel a neve: „A történet feljegyezte lapjaira e hősök, e bátrak neveit [...] kik merész, elszánt csatát vívtak – az enyészet ellen, ezer veszéllyel terhes, három nap, három éjjel tartó harcot. [...] Nagyobb az ő nevök, mint a csatatérek hőseié! [...] Így tett egy Károlyi...”⁶

Az Egy ember, aki mindent tud című kisregényben (1874) Károlyi István szabadságharc utáni helyzetét mutatja be: „Ki szaporítaná már az egykor, az ötvenes években oly országos buzgalommal szájrul szájra adott mondákat. [...]” Egy gróf Károlyiról, ki Haynau algebrai ismereteire bízta, mit fizessen az neki egyéni házbérül palotájáért, midőn ő a gróftól ugyanakkor „egy hónapos szobáért kétszázezer forintot fizettetett.”⁷

A satirikus hangvételű anekdota arra utal, hogy Károlyi Istvánt 1849-ben elfogták, és a szabadságharcban való részvételéért két évi börtönre és – igen magas – százötvenezer pengő forint pénzbüntetésre ítélték. Büntetésének letöltése után azonban nem tudott visszaköltözni a Károlyi-palotába, mert ott Haynau, az osztrák császár teljhatalmú magyarországi kormányzója rendezte be lakását és hivatalát. Ezért olvashatjuk Haynauról, hogy ő a gróffal egy hónapos szobáért kétszázezer forintot fizettetett. A valóságban „csak” százötvenezer forint volt a büntetés, de hát Jókai szépirodalmat írt, nem történelmi dokumentumot.

A regényekben többször említi a Károlyi-huszárokat, a Károlyi István által szervezett huszárezredet. Legrészletesebben A mi lengyelünk című regényben követi a Károlyi-huszárok csatateri mozgását A putriban, Az utolsó diadal és az Almásy Pál című fejezetekben, de A kőszívű ember fiai-ban (1869) is olvashatjuk: Egy főúr maga egész huszárezredet szerelt fel.⁸

2 Jókai: Följegyzések. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967. I. kötet 473. old.

3 Uo: II. kötet 212. old.

4 Uo. II. kötet 233. és 373. old.

5 Jókai: uo. II. kötet 641. old: Jocus és Momus. Adomák az öreg gróf Károlyi Istvánról Bp. 1888. 104. old.

6 Jókai: Kárpáthy Zoltán. Szépirodalmi, 1956. 206. old.

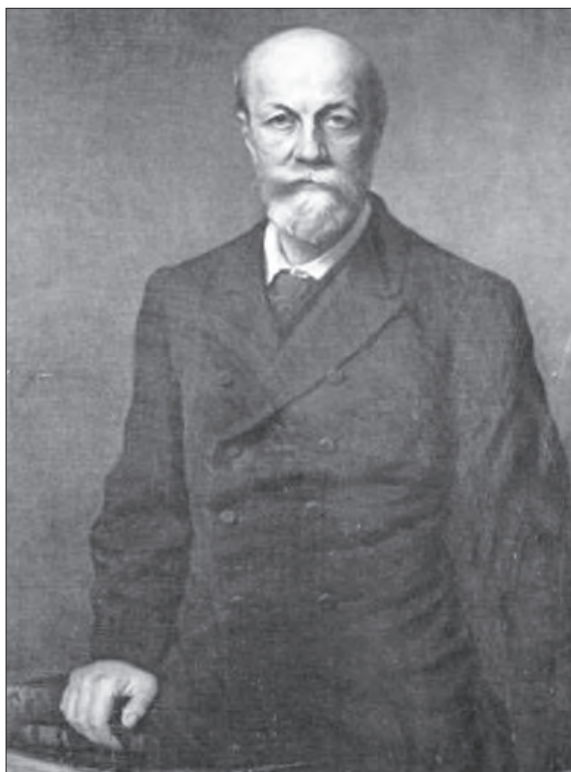
7 Jókai: Egy ember, aki mindent tud. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 87. old.

8 Jókai: A kőszívű ember fiai. Móra, Bp. 1975. 272. old.

A kőszívű ember fiai más szempontból is figyelemre méltó számunkra. Ebben a regényben több olyan apró részlet van, amelyhez az ötletet esetleg a Károlyi-család élete adhatta. Ilyen a regény első fejezete, amelyben a haldokló kőszívű ember lediktálja feleségének a három fia életútját megszabni kívánó végrendeletet. Károlyi István édesapja, Károlyi József is meghagyta feleségének halálos ágyán, hogy milyen szellemben nevelje a fiúkat. A három fiú foglalkozása is azonos. Károlyi István diplomataként kezdi felnőtt életét, György, a legfiatalabb hosszabb időt töltött a huszárok között, Lajos pedig az udvari kancelláriánál vállalt hivatalt. A regényben Ödön diplomata, Richárd, a középső fiú katoná, Jenő, a legkisebb hivatalnok Bécsben.

Szó kerül a történetben egy száz aranyat érő kardról. „Ez a kard nem Crivelli – szólt Richárd visszanyújtva a kardot a zsidóknak, – ez valóságos Al-Bochacen damaszkpenge, az ára száz arany”⁹. Ez a kard kapcsolatba hozható Károlyi Istvánnal. Az Életemből (1898) című írásában egy fejezet adomákat

9 Uo. 105. old.

Jókai Mór

tartalmaz Széchenyi Istvánról. Az egyikben szó van arról, hogy Károlyi István száz aranyért megvásárolta Széchenyi István szép antik kardját.

A kardvásárlásról először a X. noteszben olvashatunk, és ebben találunk egy feljegyzést Károlyi István édesapjáról, Károlyi Józsefről is: „Károlyi József duellumban öletett meg, mert felesége testvérét szerette”¹⁰.

A kőszívű ember fiai-*nak* írása idején tehát foglalkoztatta őt a Károlyi-család élete. A X. számú Jókai-noteszt ugyan Lengyel Dénes és Nagy Miklós irodalomtörténészek 1870-71-re datálják, de hozzáteszik, hogy esetleg korábban is kezébe vehette már az író.¹¹ Jókai noteszeinek dátumhoz kötése ugyanis erősen hozzávetőleges. Az író egyáltalán nem időrendi sorrendben készítette feljegyzéseit, amikor látott, hallott, olvasott valami számára érdekeset, azonnal feljegyezte abba a könyvecskéjébe, amelyik éppen kéznél volt.

Hogy Jókai már jóval korábban is érdeklődéssel kísérte a Károlyi-család életét, azt levelezése is bizonyítja.

Telepy Károly festőművész 1858. április 28-án küld Jókainak egy levelet:

„Roma April 28.

Ligeti Antal, tájfestész. Grof Karolyi Istvan pártoltja tegnapelőtt e folyo ho 26 dikán indult el hazankba vissza térendő 4 évi távolléte után kiis a nemes szívű grof költségen utazot keleten Sicillia és Olaszhonba.

Ugyanebben a levélben olvassuk:

E szép mű (Thán Mór Szűz Mária születését ábrázoló oltárképe) Hazánkba utazik Grof Károlyi Gyorgy Kompot nevű jószágára.”¹²

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az idézett részletekből igen pozitív kép bontakozik ki. Károlyi István mind a dokumentum értékű írásokban, mind a szépirodalomban tiszteletre méltó példaképként áll előttünk. Nem merev szoborfigura, hanem olyan kiváló ember, amilyen valójában volt. □

10 Jókai Mór: Följegyzések. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967. I. kötet 556. old.

11 Uo. 841. old.

12 Jókai Mór levelezése. Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. I kötet 210–211. old.

Telepy Károly, az újpesti Duna-part festője

A 19. század második felében képzőművészek egész sora telepedett le, illetve rendezett be műtermet a főváros északi szomszédságában fekvő Újpesten. A fiatal település vadregényes Duna-partjával, a ligetes erdőkkel tarkított káposztásmegyéri pusztával, s nem kevésbé a kedvező lakás- és megélhetési viszonyaival vonzotta többek között neves festőinket is, elég csak Jakobey Károly, Lotz Károly, Pörge Gergely vagy Mednyánszky László nevét említeni. Közéjük tartozott a hazai romantika egyik legismertebb és legkiválóbb tájképfestője, az akkori magyar művészeti élet fáradhatatlan szervezője, Telepy Károly is. Telepy az 1870-es évek legelején vett telket Újpest megyeri részén a Duna mellett, mely négy évtizeden keresztül, tavasztól ősziig családja otthona lett. A művész lelkesen fogott bele új lakóhelye környékének megörökítésébe.

Telepy Károly 1829. december 20-án született Debrecenben Telepy Györgynek, a Nemzeti Színház egyik első tagjának gyermekeként. Pesten Barabás Miklósnál, majd Münchenben és Velencében tanult. Pályája kezdetén Barabás stílusában portrékat készített, majd a német földön ért hatások miatt áttért az egész életművét jellemző romantikus tájképfestészetre. 1860-ban Pesten telepedett le, s ettől kezdve a történelmi nevezetességű várakat, a Tátra és a Mátra hegyvonulatait, a Balaton és a Duna vidékét örökítette meg látképszerű kompozíciókban. 1861-ben alapító tagja volt a Képzőművészeti Társulatnak, melynek titkáraként, majd műtárosaként több mint negyven évig szinte egy személyben szervezte a modern magyar művészeti életet.¹

1861-ben megnősült, Egressy Gábor színművész leányát, az arisztokratikus küllemű s igényű Etelkát vette feleségül, kit koráb-

ban versben magasztalt Petőfi Sándor. A házasságból öt leánygyermek – Gabriella, Margit, Abigél, Cordélia és Sára – született.²

A család előbb a Tudományos Akadémia épületében, majd később a Képzőművészeti Társulat Andrássy úti székházában, a régi Műcsarnokban bérelt lakást, ám saját ingatlannal nem rendelkezett.³ 1868 decemberében azonban Telepyék Újpest északi határában, a Váci országút mentén, a Duna partján telket vásároltak, és azon villát építettek. A telek pontos helyét egy olyan 1900-as keltezésű helyszínrajzról ismerjük, amely a Váci út túloldalán létesítendő Egyesült Villamossági Rt. gyártelep tervezésekor készült, és tartalmazza a környező ingatlanok tulajdonosainak jegyzékét is.⁴

A helyrajzi számok ismeretében lehetőségünk nyílt a telek (később telkek) levéltárban őrzött tulajdoni lapjainak vizsgálatára, melyből kiderült, hogy az újpesti 109. sz. betét 618. hrsz. ingatlant két részletben, 1868.

2 Sziklavári Károly: Az Egressy család származástörténeti krónikája. In: Lymbus. Magyaraságtudományi Forrásközlemények 2011, 387.

3 Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1880–1906.

4 HU BFL XV. 16. f. 289/6., A létesítendő Egyesült Villamossági Rt. gyártelepe helyszínrajza (Váci út, Megyeri út és Fóti út környéke) 1900.

Telepy Károly családja körében

1 Telepy Katalin: Romantikus táj festőnk: Telepy Károly (1829–1906) In: Pogány Ö. Gábor – Csengeryné Nagy Zsuzsa dr. szerk.: A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1. szám. MNG, Bp., 1970, 195–197.

december 19-én és 1871. január 31-én vette meg Telepy Károly és neje, Egressy Galambos Etelka.⁵ A telken felépült villa – a téli hónapok kivételével – hamarosan a család rezidenciájává vált.

Telepyt azonnal megihlette a környező vadregényes táj, s ettől kezdve rendszeresen megfestette az akkor még elhagyott újpesti Duna-part vagy a Káposztásmegyeri sziget látképét, ahol legfeljebb halászok, vagy a távolban apró hajók, csónakok tűnnek fel. E művek sorát egy 1875-ös kiállításon bemutatott Újpesti erdőrészlet című képpel nyitotta meg. A festmény sajnos nem ismert, mindössze egy újságcikk tesz róla említést.⁶ A Káposztásmegyeri tájrészlet (1892 k.), A Duna-part Káposztásmegyeren a vízművek felépítésekor (1893 k.) és A megyeri sziget fairtása a vízvezetési szűrőkutak elhelyezése miatt (1890-es évek) részletes hűséggel számol be a folyópart és a távolban kéklő hegyek általa megfigyelt jellegzetességeiről. Az 1882-ben készült Újpesti kikötő, a Bárkaépítés (1888) és Az újpesti hajógyár (1892) a megyeri, újpesti hajóépítő telep munkáját örökíti meg, melyet különös érdeklődéssel tanulmányozott és ábrázolt.

5 HU BFL XV. 37. d., Új-pest, 109. sz. [betét] birtok- és tulajdoni lap.
6 Fővárosi Lapok, 1875. június 22. 637.

A fent említett képek (a Bárkaépítés kivételével, mely a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona) a Budapesti Történeti Múzeum – Fővárosi Képtár állományában találhatóak.⁷ A korabeli és mai aukciós kiállítási katalógusok áttanulmányozása ugyanakkor nyilvánvalóvá tette, hogy több olyan újpesti vonatkozású Telepy-kép is létezik, mely közgyűjteményhez nem köthető, valószínűleg magántulajdonban lappang. Ezek közé sorolható például Az újpesti Duna-parton (é.n.), Sziget Káposztásmegyernél (1894), Részlet az újpesti kikötőből (1881 k.), A káposztásmegyeri parton (1892 k.), Újpesti halásztanya (é.n.), Duna-part Újpesten (é.n.), Bolgárok putrija Megyeren (é.n.) és a Szúnyog-szigeti halászok (é.n.).⁸ A Bolgárok vízemelője (é.n.) című festményén a telke mögött húzódó folyóparton dolgozó bolgárkertészek munkáját örökítette meg, a kép címe később Gabonaszállítás a folyón-ra változott.⁹

Telepyt az Újpesten alkotó képzőművészek közül szoros barátság fűzte a fiatal Mednyánszky Lászlóhoz, aki – mivel újpesti

7 Kutatásaim során a Képtár munkatársainak segítségével sikerült néhány festmény valós címének és készítési idejének pontos beazonosítása, így azok most hosszú évtizedek után hiteles adatokkal jelenhetnek meg.

8 A képek forrásai a tanulmány szerzőjénél.

9 Telepy Katalin: Egy pest-budai festőkrónika. In: Budapest, 1987. 4. sz. 29.

Káposztásmegyeri tájrészlet (BTM-Fővárosi Képtár)

bérleményeit rendre átengedte barátainak – 1886-ban huzamosabb ideig vendégeskedett és alkotott a Duna melletti Telepy-házban. Mednyánszky még az itt készült képeihez használt modellekről is ír naplójában: „Újpest. Telepy villa. Gazdag, Szalai, huszárok, a palotai veres sapkás.”¹⁰

Ám a romantikus fekvésű villa családi tragédia helyszíne is. A művész legkisebb lánya, a 16 éves Sárika 1895 januárjában szüleinek az Andrássy úton levő lakásáról ide, a káposztásmegyeri nyaralóba távozott, ahol öngyilkosságot követett el. A leány bánatának titkát magával vitte a sírba. Egy levelet ugyan hagyott hátra, ám abban csak annyit kért, ne boncolják fel, s hogy Újpesten temessék el. Végakarátának megfelelően – az azóta már felszámolt – újpesti sírkertben lelt örök nyugalomra.¹¹

A Telepy család az év nagy részét továbbra is az újpesti villában töltötte. Ahogyan Telepyné innen írt leveleiből kiderül, alig várták a tavaszt, hogy végre kiköltözhesse nek szeretett nyaralójukba.¹² Telepy 1906-ban, halála előtt egy héttel is itt tartózkodott, ekkor fotó is készült a már nagybeteg művésztől. Ez az egyetlen kép, melyet az újpesti villáról felleltünk.¹³

Telepy Károly 1906. szeptember 30-án a hajnali órákban hunyt el Budapesten szív-

10 Bardoly István szerk.: Mednyánszky László feljegyzései 1877–1918. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2003, 91–92.

11 Budapesti Hírlap, 1895. január 8. és január 9.

12 Békési Gábor: „Maradok szeretve tisztelő barátod...” Telepi György a dokumentumok tükrében. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 42., Miskolc, 2003, 456–457.

13 Új Idők, 1906. (12. évf. 27–52.sz.) 353.

Az újpesti hajógyár (BTM–Fővárosi Képtár)

betegségben. A halotti anyakönyv érdekességgel is szolgál, hisz a család által bediktált adatokban a művész anyja ismeretlen személyként szerepel.¹⁴ Telepyt a Múcsarnokban ravatalozták fel, ahonnan hatalmas tömeg kísérte végső nyughelyére, a Kerepesi úti sírkertbe.

A művész végrendelet hátrahagyása nélkül hunyt el. Az 1907-ben kiállított örökösödési bizonyítvány szerint az újpesti ingatlanok (1893-ban és 1898-ban a villa északi és déli szomszédságában még négy telket vásároltak) Telepy Károlyra eső tulajdonjoga egyenlő arányban lányaira szállt. Az örökösödésről szóló hirdetmény 1907 januárjától márciusig, 45 napon keresztül volt kifüggesztve Újpest község hirdetőtábláján. Telepyné 1909-es halála után anyjuk tulajdoni része is a lányoké lett, kik az 1910-es évek legelején az ingatlanokat eladták. Egy 1940-es rendelet a telkeken található épületeket – így az egykori Telepy-villát is – a Váci út szabályozása miatt bontásra ítélte.¹⁵ Napjainkban Telepy Károly egykori lakhelyén, a volt Egyesült Izzó főbejáratával majd' szemközt, egy külső Váci úti gyorsétterem és parkolója található. A művész újpesti múltja képeiben él tovább. □

14 BFL A628, VI. kerület, halotti, 710. filmsz., 1703. folyósz.; Telepy Károly anyja, Bohus Amália röviddel fia születése után meghalt. (Telepy Katalin: Telepy Károly, a magyar táj romantikus festője. In: A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1966–1967. Debrecen, 1968, 546.)

15 HU BFL XV. 37. d., Új-pest, 109. sz. [betét] birtok- és tulajdoni lap; HU BFL VII. 9. c. – 1907 – Öb 01, Budapesti VI. Kerületi Királyi Járásbíróság iratai. Hagyatéki ügyek iratai. Örökösödési bizonyítvány. Telepy Károly.

Telepy Károly újpesti villájában 1906 őszén

BUDA ATTILA

Az Újpest névről

Újpest, egykor telepítvény, majd község, nagyközség, megyei jogú város, ma Budapest negyedik kerülete rövid, ám változatos történetet mondhat magáénak, ami saját és területrészeinek neveinek historiájában is tetten érhető.

A történet a „Káposztás Megyeri Pusztá” névvel kezdődik, amely keletről az Alagi pusztá egy részével és Palotával, nyugatról a Dunával és Pesttel, délről Palotával, északról pedig Dunakeszivel volt határos. A pusztá, mint a fóti uradalom része, teljes egészében azt szolgálta ki: fogadójával, svájci istállójával, tégláégetőjével, kikötőjével. Helynevei is ezekhez az épületekhez kötődtek többnyire, illetve a régebbi, már csak omladékos Megyerhez, de önálló, azonosító megnevezés nélkül. Káposztásmegyer 1808-as összeírása – ebben az évben került a Károlyi család birtokába – megemlíti az úgynevezett Nagy Árkot, amelyben a Duna mellett halásztak, amit Vidman pesti halász árendált. Ugyancsak önálló névvel bírt az Inspector Erdeje, amely új ültetés volt a pesti határ mellett. Többnyire akácfából és néhány topolyából (nyárból) állt. Természetesen a Duna(i) szigetnek is önálló

neve volt, amelynek egy része szintén a pusztához tartozott. A reformkor elejének egyik hazai újsága, a Hazai s Külföldi Tudósítások 1816-ban olvasható híradása szerint március 14-én a fóti uradalom a káposztásmegyeri vendégfogadót haszonbérletre meghirdette. A területet tehát a reformkor elején a régi néven említették. 1821-ben ismét összeírták az uradalmat. Káposztásmegyer földjét ekkor részben szántóföldnek, részben legelőnek használták. Ennek egy részét ekkor Székes szigeti táblának nevezték, ez a palotai és sikatori határon volt. Egyéb részei tulajdonnevesültek: Kaszáló, Határ, Csószház, Fogadó, Hetes Verem, Pálinka ház, Svajtzer Istálló stb. A dunakeszi kőhídnál lévő Nagy Árok elnevezés is élt még, igaz az árendás már Seman halászmester volt. Az 1825-ös év úrbéri felmérésében már szerepelt, mint helynév a Határbeli Kortsma, vagy Vendégfogadó, ami jelentős szerepre tett szert két évtized múlva. Ennek az összeírásnak az érdekessége, hogy még mindig helymeghatározásként használja a különböző objektumokat – valahogy úgy, ahogy például az SZTK, a Posta, vagy az ABC elnevezés is helymeghatározást jelentett –, amelyek a következők voltak:

Az Ispányi Kvártély.
Birka Akoly.
Göboly Istálló.
Pálinka Ház.
Hajdu Lakás.
Birkás Lakás.
Szetska vágó Machina, kút, és Ló Istálló.
Kukoritza Góré.
Deszka Sertés olak.
János Ökör Istálló.
Béres Lakás.
Csósz Lakás.
Vendégfogado.
Négy Jég tarto Verem.
Az Ország uton lévő kő-hid.

A helymeghatározásoknak földrajzi nevekhez való kötődése a reformkorban terjedt el, amikor megszilárdultak és közismertté

Egy sosemvolt elnevezés az 1936-ban forgatott helyi filmből: „Újpest kisközség”

váltak például a megyék elnevezései a sokkal nagyobb nyilvánosságot kapott országgyűléseknek köszönhetően, amelyeken a megyék képviselői is részt vettek. 1833-ban a káposztásmegyeri pusztán az ottani szőlőbirtokosok Istvánhegyen kápolna építését kérvényezték, amire az engedélyt meg is kapták. Ezzel ők adtak példát először a helyi névadásra.

1839. szeptember 7-én a Jelenkor című folyóirat Pest-Buda kirándulólhelyei között említette Káposztásmegyert, csak hogy immár nem pusztaként, hanem kedvelt úticélnként. Rövid történetét is összefoglalta 1831-től, amikor Károlyi István az első házhelyeket parcelláztatta a területén. A tudósítás írója megemlíti az istvánhegyi kápolnát, s azt is, hogy a pesti kirándulók milyen szívesen jártak ki erre a Dunához közeli helyre.

Az igazi betelepítés 1840 után következett be. A gyors község- illetve városfejlődést a helytörténeti irodalom több szempontból feldolgozta már. Ami a növekvő település nevét illeti: hamarosan Újmegyerből Újpestté vált, s az utóbbi immár több mint százötven éve „tartja magát”. Érdekesség, hogy mindkét név tulajdonképpen viszonyítva megkülönböztetés: Újmegyer a Megyeri csárdától keletre, délkeletre eső terület rész neve, amelytől délre, a pesti határ mellett kezdett nőni a mai Újpest központi része. Újpest neve pedig a főváros alföldi városrészére utal, ahhoz képest „Új”. Míg a Megyer név ómagyar törzsnév, tehát nyelvünk legrégebbi szavai közé tartozik, a Pest név eredete bizonytalan, de ugyancsak a régóta használatos tulajdonneveink egyike. Károlyi Istvánnak a parcellázást szabályozó engedélyében – Újpest „alapítólevelében” – a Káposztás-Megyeri pusztán engedte Új-Megyert létrehozni, vagyis ez egy „harmadik generációs” elnevezés lett a Megyer – Káposztás (Békás) Megyer – Új Megyer sor tagjaként. Ezután tűnt fel az Újmegyeri gyarmat, Káposztásmegyeri Új Gyarmat, a Kismegyer elnevezés még ugyanebben az évben. Természetesen az északi, illetve nyugati területek nevei is megmaradtak.

Az Újpest elnevezés már a következő évben megjelent, s egy darabig együtt használták Újmegyerrel, de néhány év alatt utóbbit kiszorította s 1844-től csak a mai név lett általános. A két név feltételezhetően két külön-

böző nézőpont eredménye: míg a főtí birtokközpont szempontjából a gyorsan növekvő település a hozzá közelebb eső Megyerhez, Káposztásmegyerhez képest volt „új”, addig a település lakói már Pesthez képest határozta meg magukat, a főváros tőlük délre eső részéhez viszonyítva értékelték magukat „új”-nak. S Újpest önállósodása egyben az uradalomról való leválást jelezte. A XIX. század utolsó negyedéig német változata, a Neupest is elterjedt, de a magyarosodás növekedésével eltűnt a használatból. 1851-ben Fényes Elek Magyarország geográfiai szótára című munkájában még feltűntette mindkettőt, ahogy a Népsziget (Pesther Insel) és a Palotai sziget (Palota Insel) neveket is.

De azért a régi birtokrészek nevei sem tűntek el: Megyer, Káposztásmegyer, Istvántelek, Székesdülő, Népsziget ma is használt elnevezések, mint Újpest részei. Van persze változás is, hiszen a kilencvenes évek elejétől, amikor a hármasközi metró végállomása Újpest lett, az akörül lévő városrész új nevet kapott, ez lett Újpest-Központ. Az elnevezéseknek tehát nem értünk a végére – ahogy Újpest is éli a maga, múltját őrző, megújuló életét. □

Újpest az 1868-ban készült térképen

Újpesti úttörténet: A Vasút utcától a Görgey Artúr utcáig, 4. rész

A Vasút utca történetét szemlélve állandó figyelmet kell szentelnünk az itt fekvő két sínpárnak, melyeken 1897 elejétől villamoskocsik haladtak át, összeköttetést biztosítva a Nyugati pályaudvar, Újpest és Rákospalota között. Egy évtizeddel később az út nyugati felén két új viszonylattal gyarapodtak az utazási lehetőségek. Ekkor még utunk északi része a Mező (ma: Erkel Gyula) és az 1914 körül nevet kapott Kiss Ernő utcák szegletében álló pamutgyártól keletre a Villasorig (ma Vécsey Károly utca) lényegében lakatlan volt.

A Palotára tartó villamosvonal a Budapestvidéki Villamos Közúti Vasút (BVKV) tulajdonában állt, a másik közlekedési cég, a Budapest–Újpest–Rákospalotai Villamos Közúti Vasút (BURV) teherszállító menetei pedig e vágányokat peage, azaz kölcsönös vágányhasználati szerződés birtokában használhatta. Amikor a BURV Mária (ma: Lebstock Mária), Ósz, Kórház, Viola és a mai Szent Imre utca egyenes folytatásában állt Széchenyi utcákon átvezető kétvágányos vonalát 1907. december 19-étől forgalomba helyezte, ebben az irányban szervezett két körforgalmi viszonylata itt haladt keresztül az István út felé, illetve érkezett onnan. A BVKV rákospalotai villamosai számára korábban létesített Kölcsey utcai megállóhelyet a Széchenyi utcához tették át – ez a mai Újpesti Rendelőintézetnél lévő megálló őse –, mindkét társaság kocsijaira váró utasoknak kedvezve egy várócsarnokot is emeltek.

1914 nyarán kitört az első világháború, minek következtében a villamosvasúti alkalmazottak közül is sokan frontszolgálatra vonultak be. Kevés lett a villamosvezetők, kalauzok és műhelyi dolgozók száma, ezért kényszerűen forgalomkorlátozást léptetett életbe a BURV, egyik első intézkedésével az Újpestet nagy körben bejáró, de kis ki-

használtságú, 1910-ben D és E jelzést kapott – Vasút utcán áthaladó – viszonylatainak közlekedését megszüntette. Itt ekkor ismét egyedül maradt az 1910-től 55-ösre keresztelt Nyugati pályaudvar és Rákospalota közötti villamosjárat, melynek motorkocsijai 1915 áprilisától egy pótkocsit vontatva megnövekedett férőhelykínálatot biztosítottak utazóik számára.

A világháború kitörését követően hamarosan megérkeztek a fronton kisebb-nagyobb sebesülést szerzett katonák. Őket a Rákospalota–Újpest vasútállomásról a BURV különjárataival a Vasút utcán át részben a Viola utcai elemi iskola, részben a Főiskolai Szociális Telep épületében kialakított hadikórházakba szállították. A Vasút utcából előbbi kórházi létesítményt az említett Széchenyi és Viola utcai volt körforgalmi járat sínpárjain, utóbbit pedig a Mező utca felé tartó pamutgyári iparvágányon át közelíthették meg. A hadikórházakat tizenkilenc hónapnyi működést követően 1916. július 1-jével zárták be, a villamosok ily célú különmenetei megszűntek. Ezt követően 1919-ben szedték fel az egyik vágányt a Kórház, Viola és Széchenyi utcai vonalon, majd teljes „sín-telenítésükre” – az immár Kollár és Breitner néven üzemelő vegyészeti gyár iparvágánya kivételével – 1924-ben került sor.

A Vasút utca továbbra is Újpest északi határútként funkcionált, északi felén uradalmi földek terültek el. Gróf Károlyi Sándor házhelyekre való felosztásának tervét 1906-ban bekövetkezett halála után később unokaöccse, gróf Károlyi László hozta tető alá. 1920. szeptember 12-én nyújtotta be Újpest város tanácsához parcellázási tervét, melynek része volt a Vasút utca még beépítetlen területe. Korábban ez volt a terve az 1907-ben rendezett tanácsú városi rangra emelkedett Újpest vezetésének is, amikor 1910. október 26-án a lakásínség csökkentése

miatt a képviselőtestület határozatot hozott a még szabadon álló határban tisztviselőtelep létesítéséről. A családi házas terület építésének előmunkálatai törvényhatósági jóváhagyás birtokában meg is indultak, ám csak a háború után, az 1920-as években az Országos Földbirtokrendező Bizottság tudta értékesíteni a házhelyeket.

1914-ben az utca utolsó páros száma 14. volt, melyet a frissen ideköltözött rendőrség bérelt épülete viselt magán, 1928-ban a 24. számmal látták el. A páratlan oldalon a 85. szám volt az utolsó, ami teljesen az út végén lévő Horváth Imre Nagyvendéglőjét azonosította – 1924-ig, ekkor kapta a ma is meglévő 99. számot, s a déli oldal többi házhelyét is átszámolták. Talán a Vasút utca legrangosabb vendéglője lehetett a Horváth-féle, mely „A fővárosi közönség kedves és ismert szórakozó helye. Nyáron akáclobos kerthelyiség. Télen nagy termék állnak a közönség rendelkezésére. Jóhírű magyar konyhája, kitűnő fajborai széles körben nevet szereztek számára. Mulatságok, bankettek, társasvacsorák tartására igen alkalmas. Példás kiszolgálás, jutányos árak.” – állt az Újpesti Almanach korabeli hirdetésében. De az is tudható, hogy a vendéglőben nyilvános távbeszélő állomás is helyet kapott.

Nem csupán iparosok, kereskedők lettek hajlékot az út mentén, de művészek is szívesen választották lakhelyül, a város viszonylag nyugodt, csendes „pereme” kedvelt és alkotásra ösztönző közeggé vált Egerváry Ágoston, valamint Pörge Gergely festőművészek számára is.

Az út déli oldala nagyobbrészt be volt építve, úgyszintén lakott volt északi felén a Klauzál és Mező utcák közötti szakasza. A mai Corvin utcánál az egykori szemétgödör mellett Károlyi László gróf egy – ma is álló – emeletes épületet emeltetett, melyet bérbe adott az Újpesti Kerületi Rendőrkapitányságnak. A rendőrség addigi Árpád út 59. (ma: 75.) szám alatti helyiségéből költözött ide, ahol 1914-től működött a kapitányság két évtizeden keresztül. 1926-ban arról írt a helyi sajtó, hogy a gróf a Vasút utcai rendőrségi épületet eladta a pamutgyárnak, azonban csak később, 1934-ben költözött az épületbe,

miután a kapitányság új helyre távozott. S hogy érezzük, milyen is lehetett a Vasút utca északi, lakatlan felén az élet, egy 1923-ból származó híradás jól illusztrálja: a pamutgyár melletti, rendőrség felé eső mezőn kecskéket legeltető állattulajdonosok kecskéit a rendőrök beterelték a rendőrségre, mivel a tulajdonosok nem rendelkeztek engedéllyel a parcellázott területen történő legeltetéshez...

Még 1913-ban Károlyi László gróf a városnak adományozta a rendőrség által bérelt épület melletti telket a Corvin utca túloldalán, ahol korábban részben kavics-, majd szemétgödör is állt – ez ma az Újpesti Két Tanítási Nyelvű Műszaki Szakközépiskola és Szakiskola területe. A Vasút, Corvin és Szent Imre utcák által határolt részen 1916 tavaszán parkosítás kezdődött dr. Miklós Antal polgármester tervei alapján és személyes felügyelete alatt. „A munkálatok aránylag kevésbe kerülnek, mert az állomásparancsnokság szívességéből népfölkelők dolgoznak ott. A park mellett játszótér is lesz, amelynek a szabad levegőre rászoruló újpesti gyerekek nagy hasznát veszik” – írta az Újpesti Napló 1916. április 9-i száma. A lap április 30-án már arról tudósított, hogy 26-án, szerdán a város által létesített új park megnyílt. „Ez alkalommal megjelent és díszfa elültetésével emelte az ünnepély fényét gróf Károlyi Lászlóné ömértósága szül. Apponyi Fanny grófnő, aki után a tér nevét kapta.”

Az ősziórszás forradalom idején az Apponyi Franciska – vagy Fanny – tér nem rég ültetett fái és kerítése is áldozatul estek a tüzelőt kereső környékbelieknek, s csak később, 1923-ban gondolhatott a város újra a tér parkosításán. Azonban ekkor néhány évre a Vasút utcának e „szeglete” a mulatságok helyszínéül kezdett szolgálni: 1923 júliusában az „országos hírű” Gazdag Cirkusz „fényes előadást” tartott, 14-én szombaton este, és 15-én vasárnap két „ünnepi előadást” délután és este „teljes fővárosi műsorral”. Két évvel később pedig e hely a városligetükhöz hasonló újpesti vurstlinak adott teret. Mivel „A mi városligetünk” kevésbé ismert színpoltja a Vasút utca történetének – a mai Görgey Artúr utcát szemlélve szinte elképzelhetetlennek tűnik egykori léte – a folytatásban részletesebben megemlékezünk róla. *(Folytatjuk...)*

Prém Margit, az adományozó, 2. rész „Isten gazdag áldását kérve munkájára”

Prém Margit, a friss diplomás újpesti tanítónő igyekezett minél előbb végzettségének megfelelő állást találni. Mielőtt életre szólóan elkötelezte volna magát a Lipótvárosban működő skót iskola mellett – egy piszkozatban fennmaradt hivatalos levél szerint – lakóhelyén, Újpesten keresett munkát. A levél egyenetlen írásképe és kissé pontatlan nyelvezete arra utal, hogy a kérvény vázlatát nem Margit írta. Az öt darab melléklettel ellátott kérvény címzettje „a Nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr”. Az 1900-as évek első felében miniszteri hatáskörébe tartozott a pedagógusok kinevezése, ezért Prém Margit egyenesen hozzá címezte levelét:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Uram! Alulírott bátorkodom a Nagymélt. Miniszter Úr elé azon alázatos kéréssel járulni, méltóztassék engem az újpesti állami polgári leányiskolánál üresedésben lévő nyelv- és történelmi tanórákhoz, mely tornatanításával van egybekötve, mint tanítónőt kinevezni.

Fenti kérésemet következőkkel vagyok bátor indokolni: 1) Az 1) alatti ide csatolt keresztlevelem szerint budapesti születésű, ev. ref. vallású 20 éves vagyok. 2) A 2) alatti hiteles másolat szerint az újpesti polg. leányiskola négy osztályát kitűnő sikerrel végeztem. 3) A 3) alatti hiteles másolat szerint az isk. tanítóképesítő vizsgálatot kitűnően tettem le. 4) A 4) alatti hiteles másolat szerint a polgári tanképesítő vizsgálatot nyelv és történelmi szakcsoportból, éppúgy tornatanításból, kitűnő sikerrel tettem le. A tornaképesítő okmányomat később nyújthatom be, mert még nem kaptam ki. 5) Az 5) alatti községi bizonyítvány szerint szülőim állandóan laknak Újpesten, így kinevezésem esetén továbbra is családi kötelékben maradhatok és szüleim, kik szerény anyagi körülmények mellett öttagú családot fenntartanak, képesek volnák támogatni.

Kérésemet ismételve és magamat Nagymélt. Miniszter Úr kegyébe ajánlva maradtam Újpesten, 1905. júl. 7. a Nagymélt. Miniszter Úr alázatos szolgája Prém Margit okl. el. és polg. isk. tanítónő.”

A miniszteri válaszlevelét nem sikerült megtalálnunk, ám, hogy Margit korábban a főváros fenntartásában lévő egyik iskolához is kérvényt nyújtott be, azt igazolja a Bárczy István, Budapest Székesfőváros Tanácsa közoktatási ügyosztályának akkori vezetője (a későbbi főpolgármester) aláírásával előkerült levél, amely 1905. június 26-án arról értesíti a „folyamodót, hogy kérése teljesíthető nem volt”. Arra a kérdésre, hogy ezek után Margit miért éppen a református Skót Misszió budapesti iskolájához nyújtotta be jelentkezését,

A Skót Misszió egykori iskolája az V. kerületben, a Hold utca 17. szám alatt

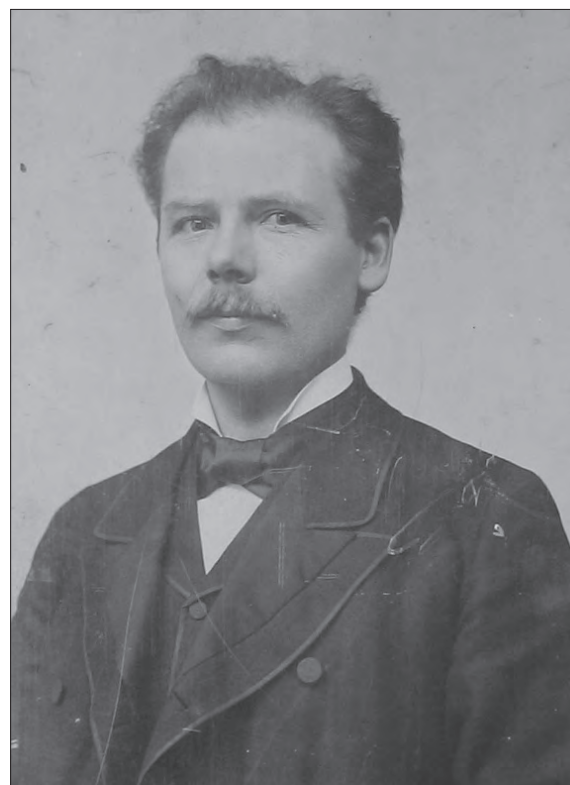
tudjuk a feleletet. A családi iratokból ugyanis kiderül, hogy Margit anyai nagyapja, Fröchlích Vilmos közel negyedszázadon keresztül, 1849-től 1873-ig a skót iskola pedellusaként (a hivatalos igazolás szerint „altisztjeként”) dolgozott. A Hold utcai épület és az iskola szellemisége tehát koránt sem volt ismeretlen a legidősebb Prém unoka számára.

Az 1905-ös esztendő nemcsak attól lett nevezetes az iskola életében, hogy a pályakezdő pedagógus belépett a tantestületbe – majd tagja és igazgatója maradt élete végéig –, hanem attól az érezhető váltástól is, amikor a fenntartó budapesti Skót Misszió vezetését dr. James T. Webster vette át. Webster 1895-ben, 25 évesen érkezett Budapestre. Tökéletesen megtanult magyarul és tízévesi gyakorlat után dr. Andrew Moodytól átvette a vezető feladatokat.

1905 nyarán maga Webster döntött úgy, hogy Margit a skót iskolában kezdheti meg tanítói pályáját, majd e határozathoz megszerezte az edinburgh-i missziós központ jóváhagyását is. Mindkét hírről magyar nyelvű levelekben értesítette a fiatal hölgyet: „Önagysága Prém Margit Úrhölgynek. Mélyen Tisztelt Nagysád! Van szerencsém ezennel kinevezni a budapesti Skót Református Elemi Iskola tanítónőjének, f. év szeptember hó 1-től számítandó két évi ideiglenes alkalmazással. E két év elteltével az állásban való megmaradása fölött újabb határozat fog dönteni. [...] Állását legyen szíves f. év szeptember hó elsején elfoglalni. Szívélyes üdvözlettel: Budapesten, 1905. augusztus 22-én Webster James T. skót ref. lelkész.” A második levél már jóval a tanév kezdete után érkezett: „[...] Kedves Kisasszony! Hivatkozással f. év aug. 22-én kelt levelemre, örömmel tudatom, hogy kinevezésére vonatkozó jelentésemet az edinburghi hatóság helyben hagyólag tudomásul vette. A nov. 14-én tartott gyűlésnek erre vonatkozó 16. pontját szó szerint magyarra fordítva a következőben közlöm: »Olvastatnak Nagytiszteletű Webster J. T. úr levelei. Az egyik aug. 22-éről, a másik nov. 2-áról keltezve. Tudatja, hogy Müller kisasszony helyébe, ki nyugalomba vonult és állami nyugdíjat élvez, kinevezte Prém Margit kisasszonyt évi 1400 korona fizetéssel és 400 korona lakáspénzzel két évre szóló ideiglenes alkalmazásra, mely-

nek elteltével állandósításának kérdése fölött újabb határozat fog dönteni. Miután olvastatnak Prém kisasszony okmányai és Webster Nagytiszteletű úrnak azon megjegyzései, melyek Prém kisasszonynak a munka missziói oldalára vonatkozó megtartására vonatkoznak, elhatároztatik: hogy ez ideiglenes intézkedés helyben hagyatik«. Midőn ezekről értesítem Kedves Kisasszonyt, egyszersmind kifejezést adok azon óhajomnak, hogy találjon minél több örömet ez új állásában. Segítse meg Isten pályája kezdetén és adja áldásainak bőségét, hogy e nehéz munkatéren minél több eredmény jutalmazza fáradozásait. Vagyok szívélyes üdvözlettel: Webster James T. skót ref. lelkész.”

Prém Margit kezdettől fogva elkötelezetten és magas színvonalon töltötte be pedagógusi hivatását a skótok Hold utcai református elemi iskolájában. Ideiglenes alkalmazása, azaz próbaideje leteltével fizetése 1600 koronára emelkedett. Ebben a tanévben nem csupán véglegesítése merült fel, hanem arra is

Dr. J. M. Webster, a Skót Misszió vezetője. A kép hátán olvasható üzenet: „A token of friendship to Margit from the Pastor”, magyarul: A barátság jelképeként Margitnak a Pásztor

biztatást kapott, hogy pályázza meg az 1907-től polgári iskolával bővülő intézmény igazgatói állását. Támogatója, James T. Webster 1907. november 14-én ismét levélben tájékoztatta a Skót Egyesült Szabad Egyház döntéséről. „[...] Kedves Nagysád! Vonatkozással 1907. aug. 31-én kelt levelemre, örömmel tudatom, hogy a Committee [bizottság] hivatalos határozata polgári iskolánk igazgatói állására vonatkozólag, nekem megküldetett. A Commeetteenak 1907. júl. 23-án kelt illető határozata magyar fordításban így hangzik: »Határozat: Jegyzőkönyvbe foglaltassék, hogy Prém Margit úrhölgy a Budapesten lévő missziói polgári iskolánk igazgatónőjévé kineveztetett.« Megújítva jó kívánataimat, Isten gazdag áldását kívánom munkájára. Maradok szívélyes üdvözlettel. Webster James T. skót ref. lelkész”

1907. szeptember 1-jén a Dunántúli Protestáns Lap tette közzé a felhívást, amely szerint: „A budapesti ref. egyház skót elemi iskolája mellett [...] polgári leányiskola nyílik meg. A beíratás szept. 2–4. napjain lesz. Tandíj 60 K, mely negyedévi részletekben fizetendő. Beíratási díj 8 K. Az érdeklődők forduljanak Forgács Gyula lelkészhez, vagy Prém Margit igazgatónőhöz.”

Prém Margit igazgatónő 1907-ben a Brit Ifjúsági Szövetség conisheadi nagygyűlésén Magyarországot képviselte. E hírről a Tolnai Világlapja is hírt adott

A polgári iskola a lányokat 18 éves korukig tartotta az iskola kötelékében. Az első tanév 9 rendes, 2 rendkívüli és 1 magántanulóval indult. A 23 évesen, frissen kinevezett igazgatónő (aki vezetői megbízása mellett továbbra is tanította a diákokat) hamarosan újabb értesítést kapott: „[...] Kedves Nagysád! Budapest, V. Hold u. 17. 1908. IX. 5. Tisztelettel és örömmel tudatom, hogy bizottságunk 1908. július 28-án tartott gyűlésén fizetésére vonatkozólag azt határozta, hogy Prém kisasszony fizetése, tekintettel polgári igazgatói állására szeptember havától kezdődőleg 2000 koronára emeltessék [...] 480 kor. lakáspénz emellett; ezen intézkedés két évre érvényes, melynek elteltével a tanszemélyzet számára rendszeres fizetési módozat fog megállapítani. Midőn e határozatot szíves tudomására hozom, kívánom Isten gazdag áldását további munkájára. Szívélyes üdvözlettel: Webster James T. skót ref. lelkész.”

Egy hónappal a tanév megkezdését követően, a Tolnai Világlapja és a Budapesti Hírlap is beszámolt arról, hogy „Prém Margit, a Hold-utcai polgári iskola igazgatónője érdekes fölolvast tartott a Brit Ifjúság Szövetségének idei kongresszusáról, a mely a skót Conishead városában tíz napon át folyt. Magyarország ezúttal először volt képviselve e kiváló fontosságú gyűlésen [...]”

A Pesti Hírlap október 4-i száma, Magyarok a Brit Ifjúság Szövetsége gyűlésén címmel Prém Margit tudósítását is közölte a nemzetközi rendezvényről: „Néhány év óta a »Brit ifjúság nemzeti szövetsége« Anglia más-más városában tartja egyetemes nagy gyűléseit. Kiváló fontosságúak e kongresszusok, mert a különféle nemzetek képviselőit is szívesen látják azokon, sőt megkívánják tőlük, hogy a saját hazájuk műveltségi állapotát ismertessék.

Nálunk Budapesten is van az egyetemi ifjakkal ilyen nemzetközi szövetsége; újabban a leányoké is alakulóban van. Az itteni skót misszió lelkésze, Webster úr, aki rövid ittléte alatt igen jól megtanulta nyelvünket, arról gondoskodott, hogy az idén Magyarország is képviselve legyen a brit kongresszuson. Nekem jutott a szerencse, hogy Fráter Eszter kisasszonnyal együtt, meghívót kapva, elmehettünk Angliába, hol Conishead skót városban tartották meg a nagygyűlést.” *(Folytatjuk)*

Üzen a múlt, sörétyártás Újpesten

Újpest nem a műemlékek városa, bár lehetne az is. Ám ha elolvassuk a település fejlődésének történetét, megismerhetjük az okokat, amelyek miatt nem maradt ránk értékes épület, jelentős művészeti alkotás. Újpest iparváros volt. Kezdetben próbáltak az itt lakók mezőgazdasági tevékenységet folytatni, azonban a rossz minőségű talaj csak káposztatermelésre volt alkalmas. Újpest 1907-ben városi rangot kapott, megérdemelten, hiszen az ipari termelésben a negyedik helyen tartották számon. A település épületei között van egy rejtélyes, 52 méter magas torony, amiről csak a nagyon idős újpestiek tudnak valamit, de mindig hozzátesszik, hogy „úgy hallottam, úgy mesélték, úgy tudom”. A találgatás régóta folyik. Voltak, akik úgy tippeltek, hogy az épület eredetileg egy víztorony, esetleg tűztorony vagy gabonátároló volt. Az igazság az, hogy ez az épület a sörétyártást szolgálta. Az országban három hasonló torony létezik: egy Tatán, egy Tolnán és egy Kölesd-Borjádön, Tolna megyében. A borjádi ejtőtorony megépítése indította el a magyarországi sörétyártást. Pichler Gusztáv saját birtokán építette fel és üzemeltette a ma már csak romjaiban létező épületet. A három közül Tatán már kilátóvá építették át a tornyot. Az Újpesten épült toronyról csaknem mindent tudunk. A Fővárosi Levéltárból előkerült iratok bizonyítják, hogy az épületet 1932 és 1934 között építették, Selmeczy Miklós gyáros megrendelésére. Tervezője Radványi Tibor építészmérnök, kivitelezője a Sorg Antal Építőipari Rt. volt.

A sörét hagyományos technológiával készült. A közepen üres toronyban elhelyezett lyukacsos edénybe öntötték a felhevített ólomot. Innen a vékony cseppekben lecsepegő olvadt fém a szabadesés következtében, a felületi feszültségtől gömbökké alakult és a mélyben lévő kút hideg vizébe esett. Innen kivéve a műhelyben szénporral fényesítették és válogatva osztályozták az ólomgömböket,

6-tól 12-ig. Minél kisebb a sörét mérete, annál magasabb a szám, amivel jelölték.

A gyár termékeit puska- és lőszerkereskedések mellett vidéki vaskereskedésekben is lehetett vásárolni. Az ipar mellett a vadászat is nagy fogyasztó volt. 1939-40-ben – statisztikai jelentések alapján tudjuk – egymillió-nyolcszáznegyvenezer apró vad került terítékre. Ha ezt megszorozzuk hárommal (egy vadat átlagosan ennyi sörét talált el), az közel hatmillió lőszert jelent.

A közelmúltban tudtuk meg a hírt, hogy döntés született ötven olyan épület helyi védelméről, amelyek közül többet bontásra szántak. Az újpesti civilek örömmel fogadták a döntést, mert a védelem alá helyezés azt jelenti, hogy ezeket az épületeket lebontani nem lehet és átépíteni, tatarozni csak az örökségvédelmi hatóság engedélyével szabad. □

Az újpesti Sörétyár ejtőtornya a Labdarúgó utca 4. szám alatt (Fotó: Forster Központ)

IVÁNYI JÁNOS

Volt egyszer egy kőszínház Újpesten

Az elmúlt évben dr. Gerber Alajos tollából olvashattunk az Újpesti Városi Színház 1940 évi megnyitásáról és Újpest színházi életéről. Jelen írás a színház épületét kívánja bemutatni. Egy véletlen során ráakadtunk a Tér és Forma építészeti folyóirat 1940-es számában egy cikkre, amely az újpesti nyári színház építéséről ad tájékoztatást. A színház a történelem egyik legsötétebb időszakában próbálta szolgálni közönségét, de nem bírta a versenyt az emberi örülettel. 1939 nyarán kezdték építeni, 1940 júniusában nyílt meg. A II. világháború után lebontották, 1948-ban a helyén épült fel a szakorvosi rendelő intézet.

Az újpesti színház megvalósítására igen szűkös anyagi háttér állt rendelkezésre, a város 65.000 pengőt kívánt fordítani a megvalósításra. Mivel nyári színháznak szánták, eredetileg fából akarták megépíteni, azonban ez az összeg még ilyen formában sem volt elegendő.

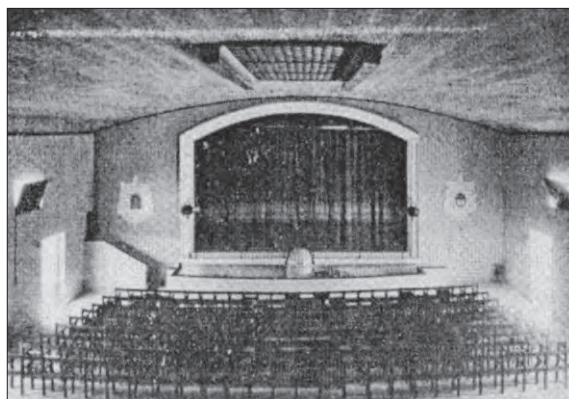
A színház megépítése ugyanis igen nehéz feladat elé állította a tervezőt. A 7-800 nézőt befogadni képes, prózai és operettelőadások céljára egyaránt alkalmas, teljesen felszerelt színházépület kellett, hogy készüljön az előbbiekből megjelölt keretből. A faszervezetű épület ellen „szólt” az azzal szemben támasztott szigorú tűzvédelmi előírások betartásának kötelezettsége, ugyanis a faszervezetű

épület a használat során jelentős anyagi megterhelést jelentett volna a fenntartó részére. Ugyancsak szinte lehetetlen lett volna az akusztikai és esztétikai követelmények betartása. Ezek a megfontolások készítették a tervezőt arra, hogy – lehetőleg nem túlságosan meghaladva az előírányzott költségvetést, a súlyos fenntartási költségek helyett – a hely és a felhasználható anyagok tulajdonságainak leggazdaságosabb kihasználásával találja meg a legjobb megoldást, meggyőzve az építetőt az építési összeg felemeléséről. Végül az épület a berendezési és felszerelési költségekkel együtt 86.000 pengőbe került a háborús viszonyok melletti állandóan emelkedő anyag- és munkabér emelkedések ellenére, ami az épület alapterületére számítva 91,50 P/m², légköbméterenként 11,50 P/m³, egy-egy nézőtéri ülésre számítva pedig 120 P/ülőhely fajlagos költséget jelentett. (Csak összehasonlításul: az akkori időben „havi 200 pengő fix-szel az ember könnyen viccelt”)

Az épület teljesen szilárd (csak a tetőszerkezet egyes szerkezeti elemei kivételével nem fa anyagú) tartószerkezetű, betonalapozású, az akkori előírások szerint megfelelően szigetelt, vasbetonváz tartószerkezettel épült meg. A vasbetonváz közötti kitöltő falazat 28 cm vastag Ujlaki kettős-sejtéglából (a mai Porotherm téglák előfutára) készült. (Az üreges téglafal a hőszigetelést és vastagságából

A színház külső képe

A színház belső képe a színpad felé

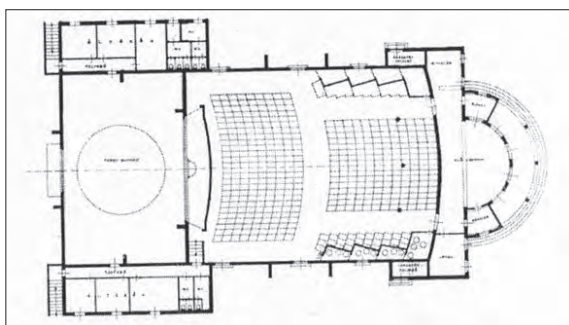
adódó tömege a megfelelő hangszigetelést biztosította). A nézőtér és a színpad egyaránt 17,00 m fesztávolságú traktusát fa és acél kombinációjú Polonceau-szerkezetű fedélszékkal fedték le, amelyben a speciális rácsos tartó nyomott rúdjai fából, húzott rúdjai acélból készültek. A fedélszék statikai viselkedéséből adódó vízszintes terheket a főtartók vonalában kívülről is markánsan megjelenő támpillérek vették fel, jelezve, hogy az épület Thália „temploma”. A tetőfedés műpala volt, a rácsos tartóra magyar gyártmányú 1 cm vastag hang- és hőszigetelő – márkanevén – magorlemez álmennyezetet függesztettek, festés és vakolás nélkül. A színpad 11,0 × 7,0 m alapterületű volt kézi mozgatású forgószínpaddal, 11,40 m magassággal, teljes zsinórpaddal, az akkori követelményeknek megfelelő legmodernebb világítási berendezésekkel, tűz esetére esztergő (zápor) berendezéssel. Az épület alaprajza teljesen szimmetrikus volt, a színpad mellett 3 – 3 tágas öltözővel, a hozzátartozó vizes helyiségekkel, külön-külön feljárókkal. A nézőtér előtt tágas vesztibül (előcsarnok) volt található, a bejárat előtt ugyancsak félköríves tornáccal, oszlopokkal alátámasztott előtetővel. Az előcsarnokból nyílt a pénztár, a ruhatár, a büfé és az igazgatói iroda. A nézőtér 8 páholy és vasbeton szerkezetű erkély is helyet kapott, utóbbi külső lépcsőházon keresztül volt megközelíthető. Az épület természetesen rendelkezett megfelelő számú WC helyiséggel, tűzcsapokkal, a nézőtér és a színpad állandó szellőztetését biztosító gépészettel, ami kiegészítette az alapvetően természetes szellőzést. Az akkori előírások szerint a színház akusztikája kitűnő volt. Funkcionális szempontból a zenekari árok elhelyezése, a nézőtér emelkedése szerencsésen úgy lett kialakítva, hogy min-

den helyről egyformán lehetett látni a színpadot. A színház egyszerre 722 személyt tudott befogadni. A földszinten 524 ülőhely, a nyolc páholyban 28 ülés, az erkélyen 120 ülő és 50 állóhely állt a nézőközönség rendelkezésére.

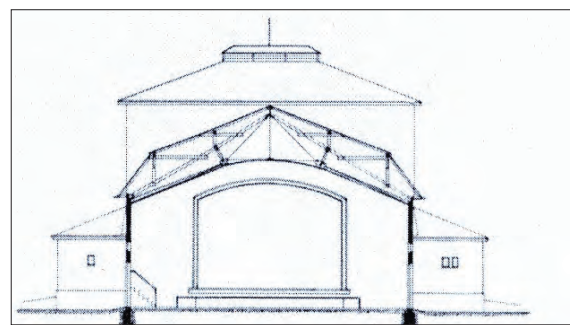
Az épület tervezője Réczey Miklós volt. Jelentős alkotásait is nyilvántartják. Ő tervezte pl. az Andrásy út 132. sz. alatti – a Hősök Tereinek torkolatában – a Born-féle kétemeletes íves alaprajzú bérházat. Az ő munkája a XII. Melinda út 16.-ban a ma „Svábhegyi társasház”, építése idején „Éden társasüdülőnek” nevezett apartmanház, mely utóbbi – khasználva a hegyvidéki lejtős terepből adódó lehetőségeket – igen elegáns, kívül karcsú oszlopokkal alátámasztott bejárati híddal megépített épület. A tervezőmérnökről azonban keveset tudunk. Réczey 1896-ban Nagybecskereken született. Életének 63. évében – egy rövid újsághír (1959. július 21-i Népszava) és gyaásjelentés szerint tragikus hirtelenséggel – Budapesten halt meg. A halála előtti években állami feladatot látott el (a Magyar Beruházási Bank osztályvezető főmérnöke volt), de a háború előtt fővárosi szolgálatban is állt. (A budapesti háziipari felügyelőség vezetője volt az 1941-es Belügyi Közlöny 12. száma szerint. Hatásköre Pest–Pilis–Solt–Kiskun, Bács–Bodrog és Nógrád vármegyékre is kiterjedt). Többek között Árkay Aladár, Rerrich Béla, Gerlóczy Gedeon mellett a magyar Art deco építészet képviselője volt. □

Jelen cikk szerkesztője ezúton köszöni meg Debreczeni-Droppán Béla történész levéltáros, Rosch Gábor építészmérnök és Bazsó Gábor művészettörténész szíves segítségét.

A fotók és az ábrák a Tér és Forma 1940. évf. 6. számából valók.

A színház alaprajza

A színház metszete

A Standard gyár és mérnöke, 3. rész

A Standard gyári lapja, a Megafon, a tárgyalások után így ír a Standard perről, illetve Geiger Imre vezérigazgatóról: „[...] az üzem termelését, műszaki, pénzügyi és üzleti síkon szabotálta, a Szovjetunió és a népi demokráciák megrendeléseit határidőre nem teljesítette, részükre selejt minőségűt gyártott, hamis könyvelést vezetett megtevésztve a tervhivatalt.”

A mai olvasó számára érdekes kérdéseket vet fel, hogy a műszaki és gazdasági kérdésekben képzetlen besúgók és kihallgató tisztek hogyan állították össze a peranyagot. A koncepciók peres sajátja, hogy valós adatokat kiforgatva, egy adott cél érdekében sarkítottan megfogalmazva adnak a vádlottak szájába, kimondatva velük a bűncselekményt, amivel meg akarták vádolni őket. Mai fejjel szinte érthetetlen, hogy magasan képzett, világot látott emberek, akik korábban a háború alatt személyes bátorságukat is bizonyították, miért vallottak be olyan bűnöket, amiket nem is követtek el.

„Az ÁVH kém- és szabotázsvádak mentén indította meg a vizsgálatot, aminek során fizikai és pszichikai erőszakot is alkalmaztak. A vizsgálat irányításában szovjet tanácsadók is részt vettek. Ez volt az önálló hatósággá előlépő ÁVH első jelentős ügye” – állapítja meg Szörényi Attila: A Standard-per előzményei és előkészítése 1948-1950 című doktori phd dolgozatában.

Talán Gergely Ödön elmondása alapján megértjük, hogy min mentek keresztül ezek az emberek: Gergely Ödönt, aki a halára ítélt Radó Zoltán mellett a magyar tárgyalódelegáció tagja volt, és akit életfogytiglanra ítélték, 1956-os kiszabadulása után így számolt be az ÁVH kihallgatási módszereiről: „A letartóztatásomat követő két hét alatt összesen egyszer engedték meg, hogy a csupasz földön néhány órát aludjak. A többi időt egy kis asztal mellett ülve kellett eltöltenem, – kivéve természetesen azokat az időket, amikor [...] kihall-

gattak – közben állandóan írnom kellett, és ha közben a fáradtságtól néha lecsuklott a fejem, akkor az állandóan mellettem álló őr azonnal felzavart, hogy folytassam az írást. Néhány nap alatt annyira tönkrementem fizikailag és szellemileg, hogy már összefüggő mondatokat sem tudtam leírni. Hallucináltam és zavaros képek jelentek meg állandóan a szemem előtt. Közben felváltva három nyomozó hallgatott ki [...] éjjel-nappal. A kihallgatások lesötétített szobában folytak le, mikor is a kihallgató íróasztalára állított két asztali lámpa felém volt fordítva és élesen a szemembe világított. [...] Mivel a pincében – ez 1950 januárjában és februárjában volt, mikor is igen nagy volt a hideg – nem fűtöttek, és én ott egy vékony takaró alatt a csupasz deszkapriccsen igen fáztam, szívesen vettem, ha kihallgatásra vittek. Az előadónál ugyanis nagyon jól be volt fűtve, és ott tudtam csak egy kicsit felmelegedni. Lehetőleg kihúztam tehát azt az időt, amit az előadómnál tudtam tölteni, és nem bántam már, hogy ezt az előadóm ellenem használja ki. Ugyanis, ha néha megbokrosodva valamit már nem akartam vállalni, akkor egy-két napig nem hívott fel kihallgatásra, és ily módon puhított. Cigaretta is csak tőle kaptam, míg nála voltam. Minden az előadótól függött, és amikor már a hidegtől megkékülve mindent aláírtam, [...] elértem azt, hogy a földszinten lévő melegebb zárkába helyeztetett, matracos ágyat és póttakarót kaptam.”

Mai fejjel talán az sem érthető, hogy a Rajk-per után két évvel miért engedtek a vádlottak az ÁVH kihallgatók zsarolásainak és miért tartották be azokat a szabályokat, amelyek a tárgyalási színjátékhoz tartoztak. A tárgyalás percre megtervezett forgatókönyv szerint zajlott, ahol minden mondat előre rögzített formában hangzott el a vádlottak, a tanúk, az ügyész és a bíró részéről egyaránt. (Csak Bacsó Péter Tanú című filmjében történhetett meg, hogy valaki a tárgyaláson kilépett a szerepéből.)

A kihallgatás módszereit ismerve, már érthetőbb, hogy a koncepciók peres áldozatai

mindent bevallottak, miközben kihallgatóik biztosították őket arról, hogy „az ítélet ne igazasson, mert annak nincs jelentősége, az ÁVH akkor bocsát szabadon, amikor akar [...] és ez legkésőbb az év (1950) végére be is következik.”

Geiger Imre is hitt az ÁVH ígéretének, és bevallotta, hogy az amerikai partnerei beszerverték kémnek és szabotázsra buzdították. A vád ellene és a legtöbb vádlott ellen „folytatólagosan elkövetett kémkedés és gazdasági terv megvalósítását veszélyeztető bűntett” volt. Az amerikai céget képviselő Vogeler és az angol Sanders elleni vád a kémszervezet kiépítése volt, amelyet minden vádlott beismert. Azzal vádolták az amerikai tulajdonú Standard cég magyar vezetőit, hogy a gyárról adatokat szolgáltatottak az amerikaiaknak. Napjainkban kevésbé érthető, hogy mi abban a bűn, ha a cégvezetés beszámol a tulajdonosoknak a vállalat helyzetéről, hiszen ez a világ egyik legnagyobb ipari cégénél, már akkor is természetes volt.

A koncepciók perekben a gyár napi munkafolyamatának feladataiból kreáltak halálos ítélethez vezető vádak. A kihallgatások során százszor leíratott beszámolókat fordították át vádirattá.

A periratokban a fő vádpontok közt olvasható, hogy a raktárakat telezsúfolták szükségtelen anyagokkal és ezzel más üzemek elől vonták el nyersanyagokat. Ennek a vádpontnak az a tény volt az alapja, hogy a gyárak központi nyersanyag-elosztás alapján kapták meg a jóvátételi termeléshez szükséges nyersanyagokat. (Ebben az időben a Standard 90%-ban csak a háborús jóvátételre termelt.) Állandó anyagiánnyal küszködtek, és az éppen rendelkezésre álló készletekből próbálták összeállítani a telefonközpontokat. Ez az igyekezet ugyancsak vádponttá vált az ÁVH forgatókönyvírói kezében.

Kozma László, a gyár műszaki igazgatója, aki még 1948-ban a gyár kiváló teljesítményért Kossuth-díjat kapott, a tanúkihallgatások során maga is vádlottként azt vallotta, hogy a forrasztásokhoz nem az előírt és beszerezhetetlen foszforbronz forrasztó anyagot használták, hanem a háború alatt is használt alumíniumbronzal forrasztva tudták csak a jóvátételi kötelezettséget teljesíteni. Ez a vádpontok közt már úgy szerepelt, hogy tudato-

san selejtes anyaggal forrasztották a telefonközpontokat. Azt is elmondta a kihallgatóinak, hogy a záhonyi átrakó pályaudvaron a vasúti szállítás szervezetlensége miatt a becsomagolt telefonközpont-szekrényeket hetekig tárolták a szabadban az átrakásra várva, és eközben a tolvajok valami hasznosítható után kutatva felfeszítették a ládákat, ami miatt a berendezések megrozsdásodtak. A vádiratban ez már úgy szerepelt, hogy Geiger Imre vezérigazgató szándékosan „az így elkészült berendezéseket akként csomagoltatta, hogy a szállítás alatt a rajtuk fellépő rozsdásodás rendkívüli kárt okozott. A megszabott határidők elmulasztására utasított [...] és ez által a vonatkozó jogszabályi kötelezettségeknek nem tett eleget, szabotált és ez súlyosan érintette a tervgazdaság érdekeit.” Ennyi kellett egy halálos ítélethez.

Gergely Ödön vallomása során elmondta, hogy 1947-ben Törökországban járt Geiger megbízásából, még a háború előtt kötött szerződések lebonyolítása érdekében. Mivel a török font közben leértékelődött, újra kellett tárgyalni az árakat. Magára nézve azt vallotta, hogy szándékosan megkárosította a magyar államot, hogy saját maga számára előnyöket biztosítson, és erről Geiger Imre is tudott. Ugyancsak felrötták a vádlottaknak, hogy a jugoszláv jóvátétel keretében mindent elkövettek, hogy a közben ellenséggé vált Tito-rendszernek kiszállítsák a a korábban ren-

Kozma László, a Standard műszaki igazgatója

delt központokat. Szintén a vádpontok közt szerepelt, hogy a Standard tulajdonosának, az ISEC alelnökének és képviselőjének, az FBI ügynöknek kikiáltott amerikai Vogelernak a gyárra vonatkozó információkat adtak ki.

E betanított és kínzásokkal kikényszerített vallomások, amelyek valós történésekre épültek, de szándékosan eltorzítva, minden ténykedést szabotázsnek és összeesküvésnek, kémkedésnek beállítva kerültek be a vallomásokba, elegendőek voltak ahhoz, hogy a 15. rendű vádlott, Gergely Ödön életfogytiglani szabadságvesztést kapjon.

Radó Zoltánt azzal vádolták, hogy a háború alatti angliai tartózkodásakor az angol kémiszolgálat beszervezte. Az ITT (ISEC)-vel folytatott tárgyalások során Vogelerral többször találkozott a minisztériumban, adatokat árult el neki azért az ígéretért cserébe, hogy a Standard vezetője lesz. A vádak közt szerepelt, hogy nem ellenőrizte megfelelően a Standard termelését és szándékosan nem leplezte le a szabotázs-tevékenységet, ezzel segítve az amerikai kémek munkáját. A halálos ítélet itt sem maradt el.

A Vogeler elleni vádpontok között olvasható, hogy „a budapesti Standard-gyár fasiszta érzelmű vezetőiből és pénzéhes kalandorokból a kémiskolán szerzett tapasztalatait felhasználva kémiszervezetet épített ki”. Mivel a vádlottak többsége zsidó származású volt, így a „fasiszta” jelző csak a vád hitelességét erősíthette. „Én magam kiterjedt kémtevékenységet folytattam, egyrészt az alárendelt ITT és ISEC vállalatok beosztottjain keresztül, másrészt erre a célra különlegesen kiváló-

Radó Zoltánt, a Nebézipari Minisztérium főosztályvezetőjét kémkedéssel vádolták

gatott ügynökök felhasználásával” – vallotta Vogeler, mint az Office of Director of Intelligence (ODI) ügynöke. Az ítélet szerint 15 év fegyházbüntetést kapott, de 1951 tavaszán az amerikai diplomácia erőfeszítéseinek köszönhetően kiutasították az országból. A 13 évi fegyházbüntetésre ítélt brit Sanders kevésbé volt szerencsés, mert őt csak 1953 őszén engedték ki.

A Standard-perben Geiger Imrét és Radó Zoltánt halálra ítélték, és a halálos ítéleteket végrehajtották.

„A források alapján igen valószínű, hogy e per megrendezésével Rákosi a saját maga által engedélyezett szerződés kudarcát kívánta Moszkvában feledtetni. Az eljárással kapcsolatos kommunikációjában a pártfőtitkár erősen hangsúlyozta, hogy mennyire veszélyes ellenséget tett ártalmatlanná, ezzel is bizonyítva saját zsenialitását és rátermettségét” – írja Szörényi András.

A koncepciók perék áldozatait 1954-től fokozatosan kiengedték a börtönből, de akadt, aki csak 1957 végén szabadult.

A kínzások, az életfogytig tartó börtön fenyegetettsége és hat évnyi letöltött büntetés után Gergely Ödön szabadon bocsájtásával a rehabilitációja még nem történt meg. A bélyeg talán sosem került le a koncepciók pert túlélő áldozatokról. A fennmaradt iratok alapján látható, hogy hibába engedték szabadon a koncepciók Standard-pert túlélő vádlottjait, az elítélteket igazán nem mentesítették a börtönben eltöltött évek következményeitől. A jogi rehabilitációra 1959-ig kellett várni.

A fentieket bizonyítják azok a hivatalos levélkivonatok, amelyeket Gergely Ödön kényszernyugdíjazásával kapcsolatosak. A Belsőüzemi Hírdástechnikai Gyár (a Standard jogutódja) 1959. május 2-án, a gyárban eltöltött 34 év után kétmondatos levélben értesítette az alábbiakról: „A Kormány 66-os rendelete értelmében vezető beosztást nem tölthet be, ezért a mai nappal a Budavox vezetése alól felmentem [...] egyben új beosztását, mint külkereskedelmi szakreferens állapítom meg.” Ez a határozat valójában Gergely Ödön nyugdíjazását jelentette. Ugyanakkor a nyugdíjhoz szükséges szolgálati időhöz hiányoztak a börtönevek. Az egykori vezérigazgató helyettesének az Elektroimpex az alábbi levelet írta:

„[...] a rendelet értelmében a hivatalvesztésre ítélt elveszti többek közt a hatósági megerősítés folytán viselt hivatalát, szolgálatát vagy állását. Tekintettel arra, hogy vállalatunknál történt alkalmazáshoz a Külkereskedelmi Miniszter megerősítésére volt szükség, így a vállalatunknál fennállott munkaviszonya az Ön jogerős ítéletével, illetve őrizetbe vételével megszűnt. Kérjük fentiek tudomásulvételét.”

A hátrányos intézkedések mellett a Budapesti Fővárosi Bíróság 1959. június 1-én az alábbiakról értesítette: „Értesítem, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa az 1959. évi április hó 29. napján kelt elhatározásával a Budapesti Megyei bír. által folytatólagosan elkövetett szabotázs és folyt. elkövetett hűtlenség büntette miatt, életfogytig tartó börtönbüntetésére, 10 évi politikai jogvesztés és teljes vagyonelkobzás mellék-büntetésére ítélt Gergely Ödönt a vele szemben hozott büntetőítélethez fűződő[!] hátrányos jogkövetkezmények alól kegyelemből mentesítette.” E határozat azonban nem tekinthető teljes rehabilitációnak.

A dokumentumok alapján végre megértettem, hogy Gergely Ödön – a családkban csak Dönci bácsi – miért volt oly hallgatag ember és negyven évnyi barátság és rokonság után, miért lazult meg végül a családi kapcsolat is. Most értettem meg azt is, hogy nagyapám, Forgács Vilmos, az 1950-es évektől miért élt a félelem és lelkiismeretfurdalás kettős szorításában, hiszen ez a méltánytalan, kegyetlen sors, amit sógora megélt, csak a vé-

letlennek köszönhetően került el őt, mint az államosítás előtt szintén amerikai érdekelt-ségbe tartozó Orion igazgatóját.

Utószó

Az egykor Újpesten alapított Standard, az államosítást követően Beloiannisz Híradás-technikai Gyár (BHG) néven működött tovább az Ericsson által épített budai, Fehérvári úti telephelyen. 1968-ban, hosszas előkészítés után a BHG 18 millió dolláros szerződést írt alá az LM Ericssonnal. Telefonközpont licen-ceket vásárolt, és a BHG a két cég szoros együttműködésben vált ismét exportképes vállalattá. A szerződés alapján az Ericsson nagyvárosi, távhívó és kisvárosi rurál-központok licencét adta át és 60 ezer vonalkapacitást szállított a különböző típusokból. A berendezések szállítása 1971-ben, a hazai gyártás 1974-ben indult meg, a hazai főközpont fejlesztéseket megcélözva. Ezzel párhuzamosan azonban asaját fejlesztésű „kolhoz-központok” megbízható típusából igen nagy sorozatokat szállítottak a Szovjetunióba. A BHG az 1980-as évekre, saját fejlesztésű digitális alközpontokat is gyártott és exportált, de a rendszer-váltással ez a tudás a semmibe vészett. A magyar elektronikai ipar sorsát jól szimbolizálja, hogy a BHG – egykori munkahelyem – a magyar hírközlési ipar és műszaki fejlődés hajdani fellegvára, az egykor szebb napokat látott Fehérvári úti gyár, napjainkban papírraktárként, a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő irattáráként funkcionál. □

A perben Geiger Imrét és Radó Zoltánt halálra ítélték, és az ítéleteket végrehajtották

BARTA FLÓRA

Karinthy Frigyes

Karinthy Frigyes (1887–1938) író, költő, műfordító, a Nyugat című folyóirat munkatársa, sikeres színpadi szerző, szinte minden műfajban alkotott maradandót. A Markó utcai főreál gimnáziumban végezte tanulmányait. Tizenöt éves volt, amikor a Magyar Képes Világ folytatásokban közölte első regényét. 1905-ben érettségizett, majd matematika–fizika szakon, a bölcsészkaron és a sebészen is

hallgatott egyetemi előadásokat. Noha diplomát soha sem szerzett, egész életében élénk érdeklődéssel fordult a tudományok felé. Húsz éves korától sorra jelentek meg novellái, paródiái, humoros írásai a budapesti lapokban, de az ismertséget az Így írtok ti című paródiakötete hozta meg számára. 1935-ben Baumgarten-díjjal jutalmazták. Az újpesti Otthon Kávéházban játszódó humoreszkjében a századelő tipikus, pénz nélküli „vállalkozójáról” fest karikatúrát.

KARINTHY FRIGYES

Barátom a vállalkozó

Délelőtt tízkor sürgönyt kaptam, hogy délután egynegyed ötkor jelenjek meg a Nyújork kávéházban rendkívül sürgős és számomra életbe vágó fontosságú ügyben. Délután egy órakor újabb sürgöny érkezett, hogy ne egynegyed ötkor, hanem fél hatkor jöjjenek, és ne a Nyújorkba, hanem a budai Filadelfiába. További sürgöny véglegesen és visszavonhatatlanul az Andrássy kávéházban jelölte meg a helyet, az időt este fél tizenkettőkor.

Megjelentem a megjelölt időben és helyen, ahol a pincér egy levéllel várt, a levélben az volt, hogy legyenek szívesek, fáradjak el azonnal az újpesti Otthon kávéházba, ott vár rám a sürgöny feladója.

Elmentem Újpestre, és beültem a kávéházba. Néhány perc múlva alacsony, szőke fiatalember jelent meg asztalomnál, bemutatkozott és leült. Kérdésemre, hogy ő hívatott-e, gyorsan bólintott, hogy igen. Megkérdezte, hogy vagyok, és mit szólok hozzá, milyen soká tart a háború.

– Hát bizony – mondtam –, éppen hogy eléggé. Már az igaz.

– És ki tudja, még meddig tart – mondta.

– Bizony, csak az isten tudhatja – jegyeztem meg.

– Tessék elhinni, már vége lehetne – fűzte tovább.

– Majd csak vége lesz – válaszoltam.

Köhögött, és a körmét kezdte piszkálni.

– Hát, kérem – mondtam én –, hát miről van szó?

– Hogyhogy miről? – kérdezte.

– Úgy értem, a sürgönyök miatt...

– Ja, arról. Hát igen, kérem, egy vállalkozásról lenne szó.

– Értem. Miféle vállalkozásról?

– Hiszen éppen ez az. Ez az, kérem. Nagyon helyesen tetszik kérdezni, hogy miféle. Éppen emiatt akartam önnel beszélni.

– Állok rendelkezésére.

– Mert kérem, az emberek mindenfélét csinálnak. Mondok, csinálni kellene valamit.

– Nagyon helyes.

– Csakhogy alaposan meg kell fontolni a dolgot. Ezért akartam beszélni önnel.

– No igen... nagyon megtisztelő... tehát?

– Tudom, kérem, hogy azt nem lehet úgy egykettőre nyélbe ütni.

– Mégis... talán nagy általánosságban tessék elmondani... talán lapvállalkozás.

– Azt most még nem mondhatom meg. Nem éppen lap. De esetleg az is. De ezt még meg kell fontolni. Nézetem szerint éppen ezt kell megfontolni.

Szünet állt be.

– Egyelőre az a fontos – kezdte újra –, hogy amíg nem biztos a dolog, nem szabad senkinek beszélni róla.

– Kérem, kérem – biztosítottam.

– Mert még nem lehet tudni... az nem megy máról holnapra... az nagyon veszélyes, ha előre beszél róla az ember... tetszik tudni, ellopják az ötletet...

– Persze – mondtam –, és tekintve, hogy pénzről van szó, biztosan...

– Azt éppen nem mondhatnám. Pénz egyelőre nincs. Csak lesz majd, ha a dolog sikerül.

– Mégis – mondtam óvatosan –, milyen természetű dolog ez?

– Hiszen éppen emiatt akartam önnel beszélni, hogy milyenféle legyen. Mert azt elő kell készíteni, azt meg kell fontolni. Nem szabad elhamarkodni, ha az ember sok pénzt akar keresni.

– Már az igaz.

– Majd ha aztán már lát az ember egy kis pénzt – folytatta lelkesen –, akkor lehet bátrabban csinálni. Ha nekem együtt lesz egy kis pénz, akkor én nem nézem a fáradságot.

– Ó, bizonyos vagyok benne...

– Majd meglátja, hogy én nem vagyok smucig ember. Én nem fogom eltitkolni ön előtt, ön ellenőrizhet majd, hogy mennyit kerestem a vállalkozáson... nálam lehet keresni, barátom...

– Meg vagyok győződve róla. Mégis, hogy kezdünk hozzá?

– Na, hát helyben vagyunk. Erről akartam önnel beszélni. Én az ön esztét nagyon sokra becsülöm, én meg vagyok győződve róla, hogy ön segítségemre tud lenni... Ezért fordultam önhöz, és senki máshoz... Nekem nem kell mindenféle ember, nekem maga kell, igenis, maga... hozzám jöhet, kérem, Anatole France is, én nem bánom, akármilyen ember, énnekem nem kell...

– Nagyon köszönöm – rebegettem –, hát akkor miben lehetnék...

– Erről van szó, kérem. Én nem vagyok egy lángész, én ezt tudom – ne tessék tiltakozni, nem restellem én –, én magam nemigen tudnám – de ha ön nekem tud mondani valamit, amivel pár százezer forintot lehetne keresni... hát én nem feledkeznék meg önről, azt elhiheti... én nem kívánnám ingyen, mint sok gazember.

A pincér jelezte, hogy záróra van. Fölálltunk.

– Hát gondolkozzék – mondta.

– Jó – mondtam –, majd gondolkozom.

– És ha tud valamit – írjon rögtön.

– Majd írok – mondtam.

– Hanem egyet: diszkréció! Senkinek egyetlen szót se! Senkinek! Ilyen dolog nem megy másképp! Mihelyt az ember elárulja, más csinálja meg. Csak bízza rám, maga fiatal ember, maga ezt nem érti. Nem akarom, hogy megelőzzenek. Ennyiben maradunk: senkinek egy szót se!!

– Ennyiben.

– Alásszolgája.

– Alásszolgája.

Negyed egy volt, és én ott ültem Újpesten. □

Karinty Frigyes

HIRMANN LÁSZLÓ

Ódry Lehel

Ódry Lehel azon neves emberek közé tartozik, akik életének csupán egy rövid epizódja kötődik városunkhoz. Ugyanakkor büszkén valljuk egy kicsit magunkénak is.

1837-ben született a Bács megyei Nemesmiliticsen (ma: Svetozar Miletić, Szerbia). Régi nemesi családból származott, a hagyomány szerint francia felmenőkkel. Apja, Ódry Gergely a szabadságharc alatt jelentős anyagi veszteségeket szenvedett. Fiára jórészt a nagymama viselt gondot. A gyermek a pécsi katonai nevelőintézetbe került, majd Halason tanult. Végül Baján fejezte be tanulmányait, tizennégy évesen. Ekkor önszántából búcsút mondott az iskolának. Vándorévek vették kezdetüket életében. Vaskereskedőként pró-

bált boldogulni, megfordult Pesten és Bécsben is. Nem volt könnyű vállalkozásba kezdeni a Bach korszak Magyarországon, apja nem is támogatta kereskedői tevékenységét. Ezért idővel ügyviteli munkát vállalt egy pesti gyárban.

1858-ban fordulat állt be életében. Baján Molnár Gergely vándorszínházához, majd egy pécsi színtársulathoz szegődött az ekkor mindössze húsz esztendőes fiatalember. Ezzel végre meglelte igazi hivatását. Világossá vált, hogy igazi lételeme a színpad. Az is hamar kiderült, hogy szép, mély fekvésű bariton hangja van, és szívesen énekel. Énektanárhoz kezdett járni, tudatosan fejlesztette a torkában született kincset. 1862-ben már a pesti Nemzeti Színház énekkarában szerepelt, a következő évadtól már a színház magánénekesese volt. Karrierjének kezdete nem csak a fővároshoz kötötte őt. Kolozsváron is gyakorta megfordult. Kezdetben csak vendégszereplésre utazott Erdélybe, majd 1865-től négy évre le is szerződött Mátyás király szülővárosába. Rövid időre visszatért a Nemzeti Színházba, de mivel összekülönbözött Orczy Bódog színingazgatóval, 1872-ben külföldi tanulmányútra indult. Ekkor már nős volt. Felesége, Radeckzy Józsa elkísérte őt útjára. (Házasságukból idővel négy fiú született. Közülük a másodszülött Árpád idővel országosan ismert drámai színész lett. Ma nevét viseli az Ódry Színpad, a Színház- és Filmművészeti Egyetem saját színháza, a színész és színházrendező szakos hallgatók gyakorló műhelye). Ódry Lehel Bécsben énekórákat vett Stoll Pétertől, a neves ének mestertől. 1874-ben Erkel Ferenc invitálására tért vissza, aki neki szánta új, készülő operájának, a Brankovics Györgynek a címszerepét. (A nemzeti opera megteremtőjének ezt a darabját ma már kevéssé ismerik. Főszereplője Hunyadi János kortársa volt, és Szerbia vezetőjeként harcolt a török ellen). Ódry Lehel nemcsak énekesként vett részt a darab megszületésében. Ő maga írta az opera librettóját is. A szöveggönyv megalkotásában társa Ormay

Ódry Lehel színpadi jelmezben

Ferenc volt. A Brankovics György sikerét követően Ódry Erkel Ferenc operáinak minden bariton szerepét elénekelte. A kiegyezést követően a dualista Magyarország egyik legismertebb operaénekesé lett. Fellépett Wagner darabjában, a Nürnbergi mesterdalnokokban, de játszott Verdi Otellójában Jago szerepét is.

Ódry sokoldalú ember volt. Kedvét lelte az irodalomban, maga is írt. Sorra jelentek meg drámái, a Piros Panna, A fehér páva és A virágasszony leánya. Ezen műveinek fogadtatása nem volt egyértelműen kedvező. Erről Mikszáth Kálmán egyik tárcájában, a maga utánozhatatlan stílusában így írt:

„Ódry jeles művész, a darabjától is azt akarjuk, hogy a művészete nagyságához legyen szabva. Egészen külön kell azt választani. Ha a „Piros Pannát” vagy a „Virágasszony Leányát” egy kezdő írta volna, bizonyára méltánylattal emlékeznék meg a sajtó szép helyeiről, aminők bőven vannak, az imitt-amott felcsillanó humorról, amiből bizony édeskevés van még elismert írók műveiben is. Azonban a kritika úgy tesz Odryval, mint a macska a kicsinyével, melyet csupa merő szeretetből agyonfojtogat, és meghömpölyget a porban.

A kritika másik része kegyelet teljesen elhallgatta a „Virágasszony leányát”. Ez új szokás, s nem tudom, mit tartsak felőle. Kedvezés ez vagy szántsándékos bosszantás? Mindenesetre szomorúan jellemzi az irodalmi állapotokat. Odry esetéből megtanulhatja mindenki – hogy aki semminő irodalmi pajtáskodó – kompániához nem tartozik, – arra nem mosolyog a múzsa. Szegény Odry Lehel, neked csak énekelni szabad tudnod. A te tollad csak arra való, hogy ezt a néhány sort írj le vele magadnak emlékül: Nagy író csak az lehet aki annak születik.”

A neves operaénekes irodalmi stílusáról képet alkothatunk magunknak a Pacséry Odry Lehel néven publikált Az életből és a színpadról – Rengetegi Jónás viszontagságai a színeszetnél – eredeti népszínmű dalokkal három felvonásban című munkája előszavából:

„Julius 13-án délelőtti féltizenkettőkor, pénteken, tehát szerencsétlen napon, érkeztem Brassó városába, s mint aféle theatrista, nem gondolva a meleggel, bár alig hogy negyedórával elébb léptem ki a gyorsszekér

ólomfedelei alól, a napon sétálva, utasítások szerint a színházat igyekeztem felkeresni.”

Ódry már országszerte ünnepezték művész volt, mikor ideiglenesen Újpestre költözött. Különös otthonra lelt itt. A helyi evangélikus gyülekezet paplakában bérelt szállást magának. A hitközség ugyanis pénzügyi nehézségek miatt 1877-ben elárverezni kényszerült félig kész templomát és a parókiát. Az épületegyüttes ezt követően művészeknek adott otthont. A templom főhajója Pállik Béla festőművész, majd Bezerédy Gyula szobrászművész műterme lett. Babits Mihály Kárvavár című regényében is megemlíti a különösényt: „Ó, hát te nem tudod, hogy a piktorék a templomban laknak? A régi evangélikus templom ez. Az egyház eladósodott, és elárvereztette a templomot.” Ódry újpesti tartózkodása irodalmi munkásságára hatott ki. Az ének- és játékmester című munkája 1893-ban Újpesten került kiadásra. Publikált a helyi sajtóban is, cikkei jelentek meg az Új Pesti Hirlapban. Ennek ellenére nem lett a helyi közélet, nem lett a helyi kulturális élet szereplője. Visszatért a székesfővárosba, visszatért a színpadra. 1895-ig, nyugdíjba vonulásáig énekelt a Nemzeti Színházban. Ezt követően is vállalt még fellépéseket, országszerte. Ady Endre a Debreceni Hírlap 1899. március 23-i számában így írt: „Igazi műélvezetben volt tegnap este részünk. Leoncavallo remekművét élveztük nálunk szenzációszámba menő jó előadásban. Ennek a szokatlan körülménynek megértéséhez elég az, hogy tegnap a magyar opera büszkesége, veterán művésze, Ódry Lehel lépett fel a debreceni színpadon. Felesleges dolog az Ódry Lehel művészetéről írni. Ismeri, bámulja, méltányolja azt minden intelligens magyar. Kifogyhatatlan, elpusztíthatatlan erő az, melyen az idő sem tud kifogni, mely annyi év után is elragadt bennünket. Tónió szerepében hallottuk s láttuk tegnap a nagy művészt. Még mindig a régi. Bámulatra méltóan egyesül benne az előadóművész és a hatalmas énekes. Még minden mozdulata fiatalos, s a hangja erőteljes. A közönség egész este ünnepelte, s vége-hossza nem volt a kihívásoknak.”

Ódry Lehel idős korára végleg visszavonult. Még megélte az első világháborút, sőt, a történelmi Magyarország széthullását is. 1920-ban hunyt el, Aradon.

Korzó Kamarás dunával

Baja főtere és a Sugovica (magyar nevén Kamarás-Duna) archív fotón (részlet)

Baja városa kitüntetett szerepet töltött be Ódry Lehel életében. Itt fejezte be iskolai tanulmányait, itt lépett először színpadra. A települést a Duna, annak bal parti mellékága, a Sugovica hívták életre. A két folyószakasz védelmében már az őskor óta éltek emberek. A középkor végén, a népvándorlás korában már folyami átkelőhely működött itt. A település neve első tulajdonosának, az Árpád kori Baja előkelőségnek nevét őrzi. Mátyás a Czobor családnak adományozta a környéket, akik a török hódításig birtokolták azt. Az oszmán előretörés és uralom miatt Baja elnéptelenedett, csak a 17. és 18. században települt újra. Délről szerbek és horvátok, nyugat felől svábok költöztek be. A Habsburgokhoz hű új arisztokrácia reprezentánsaként Grassalkovich Antal kapta meg a birtokot. Egykori kastélya ma Baja városházája. A felélénkülő dunamenti kereskedelemnek köszönhetően a város virágzásnak indult. 1873-ban törvényhatósági jogkört kapott. Artézi kutakra épülő vízel-

látása, gázláng világítása és telefonhálózata városi infrastruktúrát teremtett.

A 19. század elején így jellemezték a települést: „Baja nevezetes helység Bács vármegyében. Áll mintegy 600 házból, melyeknek lakosaik magyarok, rátzok és németek. Bírja ezt a helységet herceg Grassalkovich, akinek itt egy négyszegre épült szép kastélya van, mely többbe került két száz ezer forintknál. Híres heti vásárok esnek benne, melyekre nézve kis Pestnek neveztetik.”

Az első világháború végén, 1918-ban Baja szerb megszállás alá került. Annak ellenére, hogy a trianoni békediktátum Magyarországnak ítélte, a délszláv csapatok nem vonultak ki a területről. Létrehozták a Baranyabajai Szerb-Magyar Köztársaságot, mely államalakulat 33 hónapon át a Szerb-Horvát-Szlovén királyság bábállamaként működött.

Ma Baja városa büszke híres fiaira: Jelky András világutazóra és Türr Istvánra, a korinthuszi csatorna tervezőjére. A város polgárai arra is büszkék, hogy az egy főre jutó halfogyasztásban a világ élvonalába tartoznak. □

Több mint félévszázada hajszoibrász

Tóth Tihamér ezüstkoszorús fodrásmester a '60-as években igen sokszor aranyérmekkel tért haza a szakmájában rendezett világ- és Európa bajnokságokról. Újpesten él, mesterségében édesapját követte, és immár 53 éve szépíti a hölgyek frizuráját először Árpád úti, majd Lebstück Mária utcai üzletében.

– *Hogyan szól a családi legendárium, mióta élnek Újpesten?*

– 1948-ban alapította édesapám az üzletet. Családunk Ausztriából költözött ide, dédnagyapám gondnok volt a schönbrunni császári kastélyban. Nagyapám nyomdász lett, az Athenaeum Nyomdában helyezkedett el. Meggyőződéses baptista hívőként részt vett az újpesti gyülekezet létrehozásában valamikor az 1880-as évek végén. Családunk azóta is folyamatosan részt vesz a szolgálatban. Nagyapa több hangszeren is játszott, így gyülekezeti alkalmakkor természetesen zenét szolgáltatott. Nagyon kedvelte az állatokat, összegyűjtött pénzéből vett egy házat nagy telekkel a Viola és Deák utca között, a Lőrinc utca 130.-ban. A terület fele „állatkert” volt. A nyomdában állandó éjszakai műszakot vállalt, nappal pedig a ház körül dolgozott. Tyúkokat, disznót tartott, angóra nyulakat tenyésztett, amelyeket a háború után sikerült elég jó áron értékesítenie.

– *A nagypapa után édesapja is Újpesten alapozta meg a jövőjét?*

– Édesapámnak Fonyódon volt fodrászata, mely a háború alatt sajnos megsemmisült. Három évig emiatt hivatásos rendőrként szolgált a folyamórségnél. 1948-ban nagyapám az Árpád út 115.-ben, egy régi kollégától vette meg neki azt a házrész, amelyben berendezett borbélyüzlet volt. A korábbi tulajdonos Pavkov Szvetozár bácsi volt, nem tudni, ki volt az alapító, mert már ő is vette yalakitól. Ez volt édesapám első üzlete Újpesten. Mellette a Sándor néni (Sándor Gyuláné – a szerk.) vendéglője működött, aki Derce Ta-

más, korábbi polgármesterünk feleségének nagymamája volt. Igaz, a vendéglőt államosították, de jól emlékszem, gyerekfejjel fantasztikus pacalpörköltet ehettünk ott. Ötévesen még a kerthelyiség szomszédságában játszottam. A közös udvarban nagy lehetőség nyílt játéokra. A szomszédságban még több üzlet működött, például Nagy Miklós cipésműhelye, Simon Gyula bácsi vaskereskedése. (Simon Gyulával az ÚHÉ 2005/1. számában készült interjú. – szerk.) A felesége sokszor megfordult nálunk, nagyon kedves asszony volt. Később a Baross utcában nyitott üzletet. Kiváló vízvezeték-szerelő volt, 1968-ban cserélt ki egy csövet a házunkban, amely a közelmúltig üzemelt nálunk. Sok kisebb műhely működött még a közelben: Schwarcz bácsi, az asztalosmester, Rosenfeld fuvaros – ha ház épült, segítettek egymásnak. Rajcsányiék vasüzlete (Árpád út 120.) az Erzsébet utca sarkán állt, a pékséggel szemben, szóval szinte min-

Tóth Tihamér versenyen

dent közeli ismerősként, baráti viszonyban el lehetett érni.

– *A kis Tibamér gondolom Újpesten kop-tatta az iskolapadot.*

– Az Erzsébet utcába jártam iskolába. Óvodás nem voltam, mert a nagyi otthon volt, sőt kezdetben az iskolába is elkísért. Két házzal följebb a Trokán gyerekek laktak, Péter és Pál. Így hárman jó sokat rosszkalkodtunk. Sok barátom lett a gyerekek között is, sajnos testvérem nem született édesanyám betegsége miatt, de soha nem unatkoztam. Később pedig bővült a család, mert feleségemnek hat testvére van.

– *Automatikusan választotta édesapja szakmáját?*

– Abszolút nem, sőt gyógyszerész szerettem volna lenni. Az általános iskola után a Könyves Gimnáziumba jelentkeztem, de miután édesapám „maszek” volt – „egyéb” kategóriás lettem, s csak ismerős útján vettek fel végül. Apámat ugyan néha felkereste a KIOSZ-ból (Kisiparosok Országos Szövetsége – a szerk.) egy ember, hogy lépjen be a szövetkezetbe, de soha nem hagyta magát meggyőzni – sokszor emlegette, hogy egy szemüveges úr neki is szegezte a kérdést: „A kartárs nem veszi észre, hogy a fejlődés útjában áll?” Nem vette észre, népes vendégköre volt, még a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének vezetőségi tagjai és egyéb régi vezetők is hozzá jártak. A Könyvesben nagyon híres osztálytársaim voltak: Szörényi Levente, Kalocsai Géza, a későbbi híres nőgyógyász. Emlékszem, jókat verekedtünk a díszteremmel szemben lévő osztályunkban – korral jár. Nekem a pályaválasztás nem volt kérdés, apám helyébe kellett lépnem. Szerencse, hogy kedvem is volt hozzá. Édesapám egy esztergomi kirándulás alkalmával rosszul lett, vesebeteg lett. Nem bírta már a folyamatos munkát. Kivettek a gimnáziumból, dolgoznom kellett az üzletben, a tanulást estin tudtam csak folytatni. Fodrásztanulóként a papám barátjánál, Bodnár Sándornál, az V. kerületi Fehérhajt utcában lestem el a mesterség fortélyait. Nagyon jól éreztem magam, mert Sanyi bácsi korábban színészkedett, s kiváló hangulatot teremtett mindig üzletében. Szeptemberben kezdtem nála, novemberben már elindított egy tanulóversenyen, amelyen harmadik helyezést értem

el. Biztosan látott bennem valami tehetséget. Később a felnőtt versenyekre már Tárnoki László úr készítette fel. A mai napig is ő a válogatott trénerem, már 98 éves. Idősek otthonában él Veresegyházán. Neki nagyon sokat köszönhetek. Tárnokiék is itt laktak a Virág utcában, fiával együtt jártam az Erzsébet utcai általánosba, a lánya is gyerekkori ismerős, ő két évvel idősebb nálam. Ma ő a Váci utcában lévő üzletük vezetője. Laci bácsi alapított egy fodrásziskolát is – itt gyakorolnak a versenyzők is.

– *Komoly önbizalmat igényelt a versenyzés.*

– Bodnár Sanyi bácsi ambicionálni tudta az általa tehetségesnek tartottakat, köztük engem is. A Ganz Mávag Kultúrházban voltak a fodrászversenyek, hatalmas területen, sok nézővel. Általában a feladat egy nappali frizura készítése volt, vagy abból egy estélyi, alkalmi viselet készítése póthajjal, esetleg egyéb díszítéssel. Egy-egy nagyobb versenyre három modellt is el kellett vinni, hajhosszúsága vagy egyéb követelmény miatt. Annak idején mindent élő hajon végeztünk el, ha hibáztunk, a mester jött, kiigazította és folytattuk tovább a munkát. Ma már könnyebb a gyakorlás; a hajvágást kivéve próbafejekkel, paróka használatával tudnak gyakorolni. Gábor fiam is használt ilyen parókás próbafejet vizsgára.

– *A sok hazai és nemzetközi megmérettetés utazással járt. Nem jelentett gondot a gyakori külföldre utazás?*

– Nagyon sok helyen voltam versenyen, egyik évben szocialista országokban, másik évben a nyugati országokban rendeztek versenyt. Az utóbbiakra való kijutás sokszor okozott problémát. Kaptam olyan levelet, hogy a közrendet sérti az én sűrű kiutazásom. Nagyon aranyos könnyűipari miniszterünk volt, Nagy Józsefné – nagy kontyot viselt, egyik csapattagunk készítette frizuráját – személyesen vállalt felelősséget értünk. Három fodrász és három-három modell alkotta a csapatot. Európa-bajnokságon Olaszországban, Ausztriában, Németországban, Svájcban jártam többek között. 1968-ban a bécsi világbajnokságon is részt vettem; ezek nagyon elegáns, elit rendezvények voltak. Két osztrák és egy magyar modellem volt, aki kalocsai ruhában jelent meg. Erre a versenyre elég nehezen jutottunk ki. A modell édesapja a Népszabadság

szerkesztőségének párttitkára volt, így gond nélkül megkapta a kiutazási engedélyt, nekem már nehezebben sikerült. A Fodrász Ipartestület elnöke, Kóka Katalin vállalt értem felelősséget. Még azt is előírták, hogy nem utazhattam együtt a modellemmel – én a reggel 9 órai vonattal utaztam, Erzsébet délután 3 órakor szállt fe a Bécsbe induló vonatra.

– *Meddig tartott egy-egy megmérettetés?*

– 1965-ben Budapesten az Európa-bajnokság kétnapos volt. Az országos versenyek általában egynaposak. Valamikor a férfiaknak külön is rendeztek versenyeket, a férfi-női fodrász külön szakma volt, de ma már nincs ilyen – csak fodrász. Mindkét szakmát meg kell tanulni, Gábor fiamnak például én voltam a borotvamodellje.

– *Az ifjú versenyfodrász is az Árpád úti üzletben dolgozott?*

– Igen, az Árpád úton kezdtem, aztán 1969-ben költöztünk ide, a Lebstück Mária utcai az üzletbe. A feleségem édesapja építész-mérnök volt, az ő tervei szerint modernizáltuk és a családdal hoztuk rendbe. Jól működött az üzlet, emlékszem, hogy a '80-as évek közepén is váltott műszakban dolgoztunk, s előfordult, hogy az utca közepéig álltak sorban a hölgyek.

– *Természetes, hogy egy fodrászüzletben mindig sok fotó van, de látok itt családi képeket is.*

– Ők már az unokák. Feleségemmel három gyermeket neveltünk. Nagylányom a nagypapám szakmáját örökölte, Könnyűipari Műszaki Főiskolát végzett nyomdaipari szakon. 1990-ben Párizsban, a Baptista Ifjúsági Találkozóan ismerkedett meg egy svéd informatikus fiúval. Tímea akkor még főiskolára járt, tartották a kapcsolatot, a fiatalember Bécsbe költözött, hogy közelebb lehessen hozzá. Hétfévenként sokszor megfordult nálunk. Az esküvő a diploma megszerzése után következett, majd a lányom is kitelepült. A lakásukhoz egészen közel van a schönbrunni kastély. Már két szép nagylány unokám is van. Perfekt beszélnek svédül, angolul, németül, és magyarul is elboldogulnak.

Viktor fiam jégkorongozott, kiváló autószerelő. Most a Skoda magyar kirendeltségénél dolgozik, a két kisebb unokám az ő gyermekei. A fiú unokám szintén jégkorongozik, most készülnek Kanadába.

Gábor késői gyerek, amikor megszületett 45 év fölött voltam. Először az egyik vendégem azt hitte, az unokám, sokszor nevetünk azóta is a szituáción. Ő a Károlyi István Gimnáziumba járt, megszerezte az angol középfokú nyelvvizsgát, s a fodrász szakvizsga után még a szaknyelvi vizsgát is letette. Szépségipari szakmunkás oklevele van. Mindhárom gyerekem tanult zenét: Timi zongorázott, Viktor csellózott, Gábor kürtös volt. A Pécsi Sebestyén zenei általános iskolába jártak. Igazi élményt jelentett, ha együtt játszottak.

– *Azt hiszem a szorgalmat, kitartást volt kitől örökölniük a gyerekeknek, unokáknak.*

– Gábor jelenleg a Budapesti Gazdasági Főiskolára jár, a mesterképzés még előtte áll. Most egyházi ösztöndíjjal nyelvet tanul Andalúziában. Bentlakásos iskola, saját maguk látják el a házkörűli munkákat, napi négy órát pedig tanulnak. Gondolom fodrászkodik is, mert a zsebpénzéből egy hétre Sevillebe kirándult.

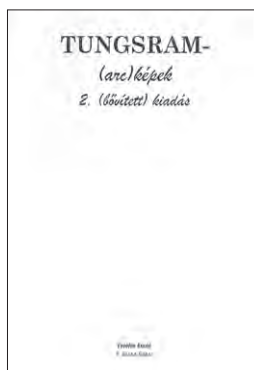
– *Nagy a család, tudják tartani a rendszeres kapcsolatot? Az üzletben is sok a munka, széles a vendégkör, ki veszi át a stafétabotot?*

– Összegyűjtjük a születésnapokat, névnapokat. Családunk egy része külföldön él, tartjuk a kapcsolatot s néha össze is jövünk; a feleségem testvérei, a gyerekek mind-mind tudunk egymásról. A fodrászkodás jövője Gábortól is függ, egyelőre még nem döntött visszatér-e a szakmába. □

Tóth Tibamér Újpest Önkormányzata Elismerő oklevelét vebette át 2010-ben

Könyvek Újpestről

Egy évtizeddel ezelőtt, Vigh Károly szerkesztésében, hasonló címmel jelent meg e kötet 1. kiadása, amelyben a legendás újpesti gyár közelmúltjának több mint száz vezető szakembere mesélt pályájáról és a Tungsram különböző szakterületeiről. A gyártási, kereskedelmi és marketing területen dolgozó munkatársak életút-intervjúkban mutatták be a saját szerepüket a gyár egészének működésében. A 2015-ben kiadott 2. kiadás harminc újabb személlyel bővült, zömében olyan szakemberekkel, akiknek pályafutása az elmúlt években fejeződött be. A P. Szabó Gábor által összefogott vállalkozás méltó emléket állít annak a Váci úti gyárnak, amely 1896-tól privatizációjáig a magyar fényforrás-gyártás központja volt.

A kötet magánkiadásban jelent meg, hozzáférhető az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben (Berda József utca 48.)

Kozma László 1921-ben fizetés nélküli gyakornokként kezdte pályáját Újpesten, az Egyesült Izzóban. Később villanyszerelő, majd telefonközpontkarbantartó lett. A nyelveket beszélő fiatalember rátermettségére hamar felfigyeltek és hamarosan gyári ösztöndíjjal elvégezte a brnói egyetemet. A világháború azonban közbeszólt, és a fiatal mérnököt előbb munkaszolgálatra, majd koncentrációs táborba vitték. Kozma László megpróbáltatásai alatt is naplót vezetett, és pepita füzetében mindvégig az „Ideal Telephone System” tervein dolgozott. Az Argumentum kiadó által megjelentetett kötet (amelyet CD melléklet egészít ki), a későbbi Kossuth-díjas műegyetemi tanár, akadémiai doktor, nemzetközi hírű szakember visszaemlékezéseit közli.

Elismerés a nemzeti ünnepen

Március 15. alkalmából a Magyar Érdemrend Lovagkereszt polgári tagozat kitüntetésben részesült Buda Attila irodalomtörténész, bibliográfus, könyvtárvezető, a Károlyi család történetének kutatója.

A helytörténeti vetélkedő nyertesei

Április 8-án, a Károlyi István Általános Iskola és Gimnáziumban került sor a Kalóné Romhányi Ildikó emlékversenyre. Dobogón végeztek: I. Angol Nyelvet Emelt Szinten Oktató Általános Iskola, II. Halassy Olivér Általános Iskola, III. Homoktövis Általános Iskola.

Emléktábla Házy Erzsébet lakóházán

Az Újpesti Közművelődési Kör kezdeményezésére, Újpest Önkormányzatának támogatásával április 12-én avatták fel Házy Erzsébet operaénekesnő emléktábláját a Perényi Zsigmond (akkor: Rákóczi) utca 46. számú lakóházon, ahol az operaénekesnő családjával lakott, miután 1939-ben el kellett hagyniuk Pozsonyt.

Katonai tömegsír az István téren

Április 22-én, a Szent István téren, a Károlyi István szobor közelében zajló építkezés során emberi maradványokra találtak. A Wintermantel Zsolt polgármester által kezdeményezett kutatómunka mára nagy biztonsággal valószínűsíti, hogy második világháborús katonasírokra leltek. A szovjet hatóságok korabeli térképen is ábrázolták a tömegsír helyét.

Gyász hírek

Február 20-án, 86 éves korában elhunyt az újpesti születésű dr. Hack Frigyes, egykori „Könyves-diák”, később matematika-fizika-ábrázoló geometria szakos középiskolai tanár, majd egyetemi oktató. Március 2-án, az Óbudai temetőben helyezték örök nyugalomra.

Április 18-án, életének 94. évében elhunyt Sajgó Pál síelő, sílövő, az UTE örökös bajnoka. Búcsúztatása május 20-án, az Óbudai temetőben volt.

Júniusi számunkban a 4. és a 10. oldalon látható fotókat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.